

Izvorni znanstveni rad
UDK 725.96 : 94/99 (497.5 Rokonuk) "12-15"
Primljeno 2016-07-22
Prihvaćeno 2016-09-09

RAKOVEC (ROKONUK) KAO SREDIŠNJI POSJED OKOLICE

Franjo Pajur, Zagreb

Sažetak

Castrum Rokonuk utemeljen je u okviru sistema kasta na vojničkoj cesti zvanoj i cesta kralja Kolomana, kao jedna od točaka zaštite jedne trase te najvažnije slavonske srednjovjekovne prometnice koja je spajala Panoniju s Jadranom. Za odabir samog mjesta od presudnog je značenja bilo: 1) primjerena udaljenost od Križevaca i Zagreba (otprilike pola puta), 2) izvor pitke vode, strateškog artikla srednjovjekovlja i 3) izbjegavanje zamočvarenog područja jugozapadno od Vrbovca. Ovaj obrambeni castrum s bližom okolicom postaje comitatus castri (terra Rokonuc) kojim, u ime bana, hercega ili kralja, upravlja župan, tako npr. g. 1244. comes Vognislav. Posjed je g. 1245. kralj Bela IV. poklonio sinovima župana Nikole i Tome - Abramcu i Nikoli odnosno Tomi i Bartolu, čiji će potomci nositi pridjev Rakovečki (de Rokonok). Tijekom 14. st. u predgrađu se razvilo i trgovište (oppidum) a posjed s gradom postao pripadnost medvedgradskog vlastelinstva. Zahvaljujući navedenoj važnoj prometnici kao i povezanosti s Medvedgradom, Rakovec postaje centralni posjed okolice i postupno okuplja oko sebe obližnje posjede: zemlju kraljevskih svinjara zvanu Lonja, zemlju Dulepsku i zemlju Vrbovec. Polovicom 16 st. Turci razaraju trgovište te ono g. 1554. broji svega još 15 dimova (g. 1500. – 115!). Prestankom izravne turske opasnosti kao i odvajanjem od Medvedgrada rakovečka trasa srednjovjekovne Kolomanove ceste gubi, a vrbovečki pravac dobiva na važnosti te središnjim mjestom okolice postupno postaje Vrbovec.

Ključne riječi: Rakovec, castrum, terra, oppidum, srednji vijek

Terra (1202.), castrum (1244.), districtus (1320.), ecclesia (1334.), villa (1381.), oppidum (1435.), castellum (1506.)¹ – ovim se redosljedom javljaju navedene

¹ "terra Rokonuc" 1202. – *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (dalje: CD) IV, str. 284-286 odnosno Magyar Országos Levéltár (dalje: MOL) DI 33704; "castrum de Rokonuk" 1244. - CD IV str. 241-243 odnosno MOL DI 35969; "in districtu possessionis eiusdem in Rakolnok" 1320. - CD VIII, str. 572-574 odnosno MOL DI 35168; "ecclesia beati Georgii de Rakounok" 1344. – Buturac, Josip: *Popis župa zagrebačke nadbiskupije 1334. i 1504. u: Starine 59, Zagreb 1984., str. 87-8* odnosno Kaptolski arhiv Zagreb (dalje: KAZ) *Protocolla br. 821; "civibus ... in Rokonok" - MOL DI 033789; "castellum Rokolnok" 1506. - MOL DI 37791.*

odrednice uz toponim R a k o v e c ² u srednjovjekovnim povijesnim ispravama. Iako zemlju rakovečkog kastruma (*terram castrum de Rokonuk*) i župana te zemlje imenom Vognislav (*comitem eiusdem terre nomine Vognizlov*) kao međaša zemlje Dulepske prvi put spominje isprava iz g. 1244.³, ipak je za povijest rakovečkog srednjovjekovnog posjeda najrelevantnija darovnica iz g. 1245., kojom kralj Bela IV. daruje sinovima župana Nikole i Tome, Abramumu i Nikoli odnosno Tomi i Bartolu zemlju imenom Rokonuk (*terram nomine Rokonuc*)⁴ to jest Rakovec. U njenom se uvodu navodi kratka povijest vlasništva: najprije su kraljevi prethodnici, pustu i nenaseljenu zemlju ⁵, darovali banu Martinu sinu Vaje (*terra uacua quondam et deserta Martino bano filio Waie ex predecessorum nostrorum donatione fuerat collata*), a budući da se ovaj spominje kao ban godine 1202. (prije toga kao *comes*⁶) darovatelj je nedvojbeno Andrija II., herceg Slavonije i kasniji kralj,

² Lopašić (Lopašić, Radoslav: *Hrvatski urbari*, Monumenta historico-iuridica slavorum meridionalium, dalje: MHISM 5, Zagreb 1894., str. 166) i Mažuranić (Mažuranić, Vladimir: *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik I*, Zagreb 1908.-22., pretisak Zagreb, 1975., str. 347) pretpostavljaju kako se “mjesto u davnini zvalo Rakovnik ili Rakovnjak”, no riječ je o gradu Rakovniku u župi odorjanskoj (Szabo, Gjuro: *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1920., str. 210), a ne o Rakovcu u križevačkoj županiji, koji se od prvih pisanih dokumenata zvao *Rokonuk* s varijantama *Rokonuc*, *Rakounuk*, *Rokonok*, *Rakonog*, *Rakolnik*, *Rakolnok*, *Rokolnuk*, *Rakounik*, *Rokounig*, *Rockonock*, *Rakonok*, *Rackanakh*, *Rakunuk*, *Ragonuk* itd. odnosno *Rakovec* (*Rakovecz*), kao što i piše na grafici u rukopisu *Status familiae Patachich* (NSK R 4086) iz 18. stoljeća: *Rakovecz seu Rakonogg*.

³ CD IV, str. 242 odnosno MOL, DI 35969.

⁴ CD IV, str. 284-286 odnosno MOL DI 33704.

⁵ Tako prevode Laszowski (Laszowski, Emil: *Iz prošlosti Vrbovca*, Zagreb 1921., str. 13) i Buturac (Buturac, Josip: *Vrbovec i okolica 1134-1984*, Vrbovec 1984., str. 135). Ako pak *vacuus* prevedemo po Jambrešiću (Jambrešić, Andrija: *Lexicon latinum*, Zagreb 1742., pret, Zagreb 1992., str. 197, 1009) i Belostencu (Belostenec, Ivan: *Gazophylacium I*, Zagreb 1740., pret, Zagreb 1974., str. 424, 1239) kao “prazen” a *desertuus* kao “ostavljen, zapušćen” – kako prevodi i Bösendorfer (“prazna i napuštena” – Bösendorfer, Josip: *Agrarni odnosi u Slavoniji*, Zagreb 1950., str. 35) tada bi zemlja Rakovec bila *prazna* i *zapuštena* - što će reći prije naseljena (zapustiti se može ono što je već bilo naseljeno, tako npr. desertno selište).

⁶ Budući da je u povelji iz 1200. godine kojom Andrija, veliki ban hrvatski u sporu biskupa zagrebačkog Dominika za zemlju Grabonica dosuđuje istu zemlju biskupiji zagrebačkoj (CD II, str. 355) kao i u onoj iz godine 1201. kojom Andrija, vojvoda cijele Slavonije, poklanja biskupu zagrebačkom Dominiku otok Kagnis na Savi među svjedocima naveden k n e z Martin – *Mog comes*, *Nycholaus comes*, *M a r t i n u s c o m e s*, *Ata comes*, *Cresen comes*, *Crasun uero comes et pristaldus eisudem rei* (CD III, str. 6), dok se u povelji hercega Andrije iz 1202. godine kojom ovaj potvrđuje dekanu zagrebačkog kaptola Baranu zemlju Kajani među svjedocima spominje b a n Martin – *Mogy comes*, *Nicolaus comes*, *M a r t i n u s b a n u s*, *Crasun comes*, *Cresen comes*, *Ata comes*, *Cristol comes*, *Paul comes*) (CD III, str. 17), navedeni je očito između ta dva datuma postao

koji je izdavatelj obje navedene isprave. Dakako, pojam *t e r r a* valja shvatiti kao područje vlasti feudalnog gospodara (*districtus*⁷) odnosno posjed (*possessio, dominium*), jer “vlastelinstvo je prije svega bilo zemlja – govorni francuski jezik nije za nj poznao nikakva drugog imena – ali je to bila naseljena zemlja, i to naseljena podaničkim stanovništvom”⁸ i stoga je dvojbena je li zemlja/posjed Rakovec mogla biti bez svog sjedišta (*caput domini*), koje se prvi put spominje u ispravi iz g. 1244. kao *c a s t r u m*? Čini se logičnim da je sjedište rečene zemlje *castrum*, jer “bitni kriteriji za uređenje tzv. županija po mađarskom kalupu nije njihova veličina, nego *castrum*, tj. središte, oko kojega je okupljena kraljevska zemlja, *comitat*”⁹, posebice ako se u obzir uzmu okolnosti njegova nastanka. Naime, na starom ugarskom koridoru nastala je najvažnija slavonska srednjovjekovna prometnica, “vojnička cesta” (*via exercitialis*), zvana još i “cesta kralja Kolomana” (*via Colomani regis*), koja je spajala Panoniju s Jadranom. Jedna od trasa ove ceste

banom (tako pretpostavljaju Laszowski, *Iz prošlosti ...* str. 13, kao i Klaić, Vjekoslav: *Prinosi poznavanju hrvatskih banova od g. 1105. do g. 1125.*, Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva III, dalje: VZA, Zagreb, 1901.) a tada i vjerojatno dobio rakovečki posjed. Uobičajeno je naime bilo da novoimenovane velikodostojnike kralj nadaruje i posjedima, jer im je autoritet uvelike ovisio o imovini.

⁷ “Die Austauschbarkeit der Begriffe *terra, districtus* und sofern es sich nicht um Land als ganzes handelt – officium ist die eine Beobachtung, die sich bei einer Durchmusterung des mit Land und Landesherrschaft gegebenen Wortfeldes aufdrängt. Eine zweite kommt hinzu: Wenn in den niederrheinischen Quellen der Zeit von *terra, districtus* oder *comicia* die Rede ist, so geschieht das – von wenigen Ausnahmen abgesehen – stets mit Bezug auf den dominus: die Grafen selbst sprechen von der *terra nostra*. ... Um 1350 allerdings sind *districtus* und *officium* austauschbare Begriffe geworden, und für Amt wird darüber hinaus der Name “Land”, *terra*, zunehmend beliebter. *Terra* kann also wie *districtus* sowohl das ganze Territorium als auch dessen einzelne Glieder bezeichnen. ... und mit *districtus* gleichgesetzt werden: *districtus seu officium*”. (Zamjenjivost pojmova *terra, districtus* i ukoliko nije riječ o zemlji kao cjelini – *officium*, jest činjenica koja se nameće pri svakom razmatranju oznaka za pojmove “zemlja” i “teritorij”. K tome i još nešto. Kada je u onodobnim donjorajnskim izvorima riječ o pojmovima *terra, districtus* ili *comicia* onda se oni, uz malo iznimaka, odnose na *dominus*: grofovi sami govore o *terra nostra* (naša zemlja). ... Oko 1350. godine su *districtus* i *officium* postali zamjenjivi pojmovi a kao uredovno omiljeni pojam pojavljuje se oznaka “zemlja” (*terra*). *Terra*, baš kao i *districtus*, može označavati cijeli teritorij ili njegove pojedine dijelove ... i biti izjednačena s pojmom *districtus: districtus seu officium*) – Janssen, Wilhelm: *Landesherrliche Verwaltung und landständische Vertretung in den niederrheinischen Territorien 1250-1350*, Bonn 1971, S. 22.

⁸ Bloch, Marc: *Feudalno društvo* ¹ Paris 1949, hrv. prij. ² Zagreb, 2001., str. 236.

⁹ Klaić, Nada *Ocjene i prikazi: J. Bösendorfer Agrarni odnosi*, Historijski zbornik (dalje: HZ), god. V, br. 3-4, Zagreb, 1952., str. 325.

prolazila je područjem Rakovca, a ne Vrbovca! – kao što se u literaturi koji put pogrešno tvrdi¹⁰. Jer, kako je iz onodobnih isprava moguće rekonstruirati, križevačka trasa “*viae exercitu/ali/s seu Colomani*”, koja se nazivala i *magna via*, *via dicta Kumanorum*, *via regalis*, ali i *via publica*¹¹, u svom je drugom dijelu nakon Gostovića prelazila kod sela Graberanec vodu Dulepsku, zatim preko potoka Salnika i Radoišća na rakovečkom posjedu vodila dalje pokraj samog Rakovca, da bi iza sela Mlake preko mosta prelazila rijeku Lonju i išla do Sv. Nikole (Donja Zelina). Tu se spajala s *humsko-zelinskom* cestom i onda prolazila ispod bregovitog područja Moravča i Blaguše (nešto sjevernije od današnje magistralne ceste Zelina-Zagreb), da bi se prije Sesveta stapala s *bistričko-kašinskom* trasom vodeći u današnju Ivanju Rijeku ili u Zagreb, tamo prelazila Savu i išla dalje prema moru¹². Pitanje pak nastanka ove prometnice upućuje nas na vrijeme formiranja ugarske države i njenog kasnijeg uređenja graničnih područja. Naime, nakon raspada franačke gau-organizacije (*der fränkischen Gauorganisation*) nastaju bavorske grofovije (*bayerischen Grafschaften*)¹³ a po tom uzoru i mađarski komitati te je cijela Ugarska bila tako podijeljena: “*Das ganze Land war in Comitate, das ist in gewisse politische Distrikte getheilt, die wohl nicht auf einmal entstanden sein werden. Die Einwohner eines Comitates waren mit den Landeseinwohnern*

¹⁰ Tako Klaić, Nada: *Koprivnica u srednjem vijeku*, Zagreb 1987., str. 23; Buturac, Josip: *Iz povijesti čazmanskog kaptola* u: *Čazma u prošlosti i danas*, Čazma 1979., str. 67; isti, *Vrbovec ...* str. 132; isti, *Božjakovina – Brckovljani: 1209.-1980.*, Zagreb 1981., str. 16; Adamček, Josip: *Povijest vlastelinstva Božjakovina i okolice*, KAJ, XIV, 4(1981), str. 3.

¹¹ Zbog neujednačenosti nazivlja u povijesnim izvorima Pavleš (Pavleš, Ranko: *Cesta kralja Kolomana*, Podravina br. 13, Koprivnica 2008., str. 65-75) osporava dosadašnju, u historiografiji uobičajenu, osnovnu trasu ove prometnice: Vaška – Varaždin (sa sporednim spojevima Virovitica – Pakrac – Gradiška i Koprivnica–Zagreb odn. Koprivnica–Čazma) – Zagreb. Utvrdivši da se prometnica pod imenom *Kolomanova cesta* spominje u izvorima na lokalitetima kod Jagnjedovca, Ravna, uz tok rijeke Česme te kod Pakraca, Pavleš zaključuje “*da je neopravdano izjednačavati ‘cestu kralja Kolomana’ s ‘vojnom cestom’, ‘velikom cestom’ ili ‘cestom na nasipu’, jer izvori nijednom ne daju povoda za to*”. Glede toga: međa posjeda Raven 1238. izlazi “na veliku cestu koja se zove cesta kralja Kolomana” (*ad magnam viam que vocatur via regis Colomani* – CD IV, str.72.), a međa posjeda Tkalec 1223. prolazi pokraj “velike ceste koja vodi u Zagreb” (*magnam viam que ducit uersus Zagrabiam* – CD III, str. 232.) dok se kod Gostovića 1244. spominje cesta koja “vodi k velikoj cesti” (*venit ad magnam viam* – CD IV, str. 225.) a 1319. “cesta zvana kumanska” (*via dicta Kumanorum* – CD VIII, str. 522.), 1245. pak “vojnička cesta” (*uia exercitus* – CD IV, str. 286.) odn. 1338. “velika cesta vojnička” (*magnam viam exercituum* – CD X, str. 424.). Budući da se radi o lokalitetima na udaljenosti od približno 10 km i cesti koja je nedvojbeno vodila iz Križevaca u Zagreb, nije li više nego očito da je riječ o trasi j e d n e te iste srednjovjekovne prometnice, koja se u raznim dokumentima različito zvala!

¹² Pajur, Franjo: *Rakovečka trasa «vojničke» ili Kolomanove ceste* u: Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU, vol. 29, Zagreb 2011.

¹³ Waitz, Georg: *Deutsche Verfassungsgeschichte* I (Kiel 1844), II (Kiel 1860), III (Kiel, 1870).

*identisch. Ein jedes Comitatus hat aber eine, oder mehrere königliche Burgen, Castellum, Castrum gehabt*¹⁴. U graničnim se pak županijama između Drave i Save nakon zaposjedanja Srijema, slično kao i u zapadnim graničnim područjima, stvara organizacija komitata i sustav utvrda (*systemma castrorum*): *“Die Grenzgespanschaft im Gebiet zwischen der Drau und Save, an deren Spitze um die Mitte des 11. Jh.-s der Gespan Vid und Bács stand, bekam, obgleich sie im 13. Jh. noch Marchia genannt wird, nach der Besetzung Syrmiens ähnlich den westlichen Randgebieten eine Komitatsorganisation ...”*¹⁵ odnosno *“Zumindestens bis um die Mitte des 11. Jahrhunderts läßt sich im Grenzraum der Aufbau neugewonnener Gebiete um Burgstadtmittelpunkte beobachten. Es wäre denkbar, daß die ebenso an Burgstädten orientierte ungarische Komitatsverfassung, die ja etwa zur selben Zeit entstand, direkt an diese Vorbilder des bayrischen Markengebietes anknüpfte”*¹⁶, odnosno *“Sistem castra, oko kojih su u početku okupljeni isključivo kraljevski posjedi, ostat će stoljećima osnovni organizacioni princip u Ugarskoj i s njom povezanim zemljama”*¹⁷, kojima su osobito zaštićene važne prometnice. Ovakav je sustav utvrda bio karakterističan primjerice i za čitavo područje između Saale i Elbe: *“Die Burgwarde¹⁸ überdeckten das ganze Land; es gab keinen Ort, der nicht in einem Burgward gelegen und zu ihm gehört hätte”* ali, *“Naturgemäss finden wir*

¹⁴ *“Cijela je zemlja bila podijeljena u komitate (stanovite političke distrikte, područja), koji nisu mogli nastati odjednom. Stanovnici komitata bili su identični sa stanovnicima zemlje. Svaki je komitat, međutim, imao više kraljevskih utvrda, kaštela, kastruma”* – Krajner, Emerich von: *Die ursprüngliche Staatsverfassung Ungarns seit der Gründung des Königthums bis zum Jahre 1382*, Wien 1872, S. 176-7.

¹⁵ *“Granično područje u području između Drave i Save, kojemu su sredinom 11. st. na čelu bile županije Vid i Bacs, organizirano je nakon zauzeća Srijema slično kao i zapadno granično područje po načelu komitata, premda se još u 13. st. nazivalo marka”*. – Homan, Bálint: *Geschichte des ungarischen Mittelalters I*, Berlin 1940, S. 211-2.

¹⁶ *“Najmanje do sredine 11. st. može se u graničnom prostoru vidjeti kako se novoosvojena područja okupljaju oko grada-utvrde kao središta. Za pretpostaviti je da se i ugarska organizacija komitata orijentirana na gradove-utvrde kao središta, nastala u isto vrijeme, izravno nadovezala na ovaj model bavarske organizacije graničnih marki”*. – Mitterauer, Michael: *Markt und Stadt im Mittelalter*, Stuttgart, 1980, S. 197.

¹⁷ Klaić, Nada: *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb 1976., str. 254-5.

¹⁸ *“Ein Burgward (auch Burgwart) bezeichnete im 10./11. Jh. ein Gebiet, in dessen Zentrum eine Burg (Burgwardsmittelpunkt) mit Schutz- und Lehnfunktionen für die umliegenden Dörfer steht. Der Begriff stammt aus dem Sächsischen.”* (“Burgward”/“Burgwart” je u 10./11. st. označavao područje u čijem je središtu stajao jedan grad-utvrda s obrambenom i centralnom funkcijom za obližnja sela) - www.ottonenzeit.de ili *“Ein B. bestand aus einer Befestigung am Burgwardhauptort und einem dazugehörigen Landbezirk von unterschiedl. Größe (10-20 Dörfer). Die Burg dürfte eine einfach Holzerde-Konstruktion mit einem Wachturm gewesen sein”* (“Burgward” se sastoji od utvrde u glavnom mjestu područja i jednog njoj pripadajućeg okruga različite veličine: 10-20 sela. Utvrda je mogla biti konstrukcija od zemlje i drva sa stražarskom kulom) – *Lexikon des Mittelalters II*, München-Zürich 1983, S. 1102.

*sie in älteren Zeit nur dort, wo das Land bereits von den Wenden angebaut war und bei den Eroberung bewohnt vorgefunden wurde ...*¹⁹ te je, *per analogiam*, rakovečki arpadovski *castrum* (kula za zaštitu prometnice) mogao nastati na mjestu na kojem je neka vrsta takvog objekta postojala i prije.

Kao dio navedenog sustava utvrda tj. kao jedna od točaka zaštite navedene prometnice nastaje, dakle, *k a s t r u m R a k o v e c* (*castrum Rokonuk*). Za odabir samog mjesta od presudnog je značenja bilo: 1) primjerena udaljenost od Križevaca i Zagreba (otprilike pola puta) – mjesto prikladno za odmorište, 2) izvor pitke vode (*“studenac izvrstne vode mnogo cienjen radi dobre, čiste i zdrave vode”*²⁰ odnosno *“studenac izvrstne vode, koji se i danas jošte zove Zrinjevac”*²¹) - strateškog artikla srednjovjekovlja²² i 3) izbjegavanje zamočvarenog područja jugozapadno od Vrbovca, što ga spominje isprava iz g. 1244.: *“aquam seu paludinem Medniche dicta(m) ... in paludine Dulebzka”*²³, zbog čega trasa slijedi prvo *“lonjsko humlje”* Kalničkog gorja, koje se *“široko razgranjuje k jugu u više povora na 14 km (kod Rakovca)”*²⁴ a potom *“dugi povor brežuljaka”* Zagrebačke gore, koji se *“uz južnu položinu pruža od sv. Ivana uz Lonju”*²⁵. Sam *castrum* tipičan je primjer utvrđenog srednjovjekovnog objekta za koji se uobičajio njemački naziv *“Wasserburg”* (doslovno: *“grad na vodi”*) tj. utvrđenog grada u ravnici, ali usred močvarnog terena: pristup neprijatelju brani močvara te prokopane grabe ispunjene vodom²⁶. Ili, kako ga još u XIX. st. opisuju Lopašić: *“... grad Rakovac ... stajao je isti usried vode kao na otoku”*²⁷ i Matošić: *“Brežuljak, od ljudskih rukuh*

¹⁹ *“Gradovi-utvrde i njima pripadna okolica prekrivali su cijelu zemlju: nije bilo nijednog mjesta koje nije bilo smješteno u području nekog grada-utvrde i koje nije njemu pripadalo. ... Naravno, nalazimo ih u starijim vremenima samo tamo gdje je zemlja već bila od Venda obrađena i prigodom germanskog osvajanja već bila Vendima naseljena”* – Schulze, Eduard Otto: *Die Kolonisierung und Germanisierung der Gebiete zwischen Saale und Elbe*, Leipzig 1896, S. 310.

²⁰ Matošić, Lavoslav: *Nješto od Rakovca* u: *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku* br. 5, Zagreb 1850., str. 343.

²¹ Lopašić, *Hrvatski ...* str. 166.

²² *“... prototip sela severozapadne Evrope i Engleske bio je podignut oko crkve i vlastelinske kuće, po pravilu na mestu na kome su neki izvor ili potok obezbeđivali dovoljno vode ...”* - Gies, Frances & Joseph Život u *srednjovekovnom selu*, (srp. prij.) Beograd, 2006., str. 17.

²³ CD IV, str. 223.

²⁴ Hirc, Dragutin: *Prirodni zemljopis Hrvatske*, Zagreb 1905., str. 214.

²⁵ Hirc, *Prirodni...* str. 142.

²⁶ *“Unter Wasserburgen versteht man diejenigen, deren natürlicher Schutz in dem umgebenden Wasser besteht. ... Die Wasserburg kann zunächst auf einer natürlichen Insel liegen ... oder auf einer künstlich dadurch geschaffen ...”* – Piper, Otto: *Abriss des Burgenkunde*, Leipzig 1900, S. 118.

²⁷ Lopašić, *Hrvatski ...* str. 166.

nanešen, a oko njega pak na okrug, vrlo široka, nu jako zarašćena, ali vodom obilna jama. Na istom brežuljku stajaše tvrđja Rakovec”²⁸.

O samom nastanku grada-tvrđe možemo tek nagađati iz nekih posrednih činjenica, kao npr. onih iz 12. stoljeća. Ako je kralj Ladislav zagrebačkoj biskupiji poklonio “narod Dubrave s pripadajućom zemljom i šumom” (*populum de Dumbroa cum terra et silua*²⁹), onda je ta lokacija morala biti lako dostupna odnosno morala je iz Zagreba prema Dubravi voditi neka cesta: moguće je čak da ta prometnica, kao cesta drugog reda, datira iz rimskih vremena. Isto je tako moguće da iz tih vremena potječe i neka promatračnica u Rakovcu (izvor pitke vode), na čijim je temeljima kasnije nastao arpadovski kastrum (kula) tipa “Wasserburg”. O tome da je rakovečki kastrum nastao na mjestu možebitne rimske postaje (*castra ili castra stativa*³⁰) odnosno odmorišta (*mansiones*) na nekoj od sporednih rimskih cesta (ceste drugog ranga³¹) ili pak na mjestu kasnijeg slavenskog zbjega, možemo, zbog izostanka arheoloških istraživanja na terenu, samo nagađati. Naime, “Bei der Bestimmung eines Platzes zum Lager musste man grösste Vorsicht und Aufmerksamkeit anwenden um theils nöthigen Raum für das Heer und das erforderliche Wasser zu haben theils einen Platz wo sich das Heer durch seine Verschanzungen gegen die Feinde sicher stellen konnte”³². Rakovečka je lokacija imala oboje: i neophodnu vodu i pogodno mjesto za ukopavanje u relativno močvarnom području. S druge pak strane, Slaveni, kako piše Jordanis³³, “umjesto gradova imaju naselja u močvarama i šumama” (*hi paludes silvasque pro civitatibus habent*), no u tome nisu iznimke, jer jednako je bilo, kako piše Tacit, i kod Germana: i njima nije bilo poznato stanovati u gradovima (*Nullas Germanorum populis urbes habitari satis notum est*).³⁴ Iz svega navedenog proizlazi da sam *castrum* nastaje očevidno prije posjeda (*terra*), jer su prvi

²⁸ Matošić, *Nješta ...* str. 343.

²⁹ CD II, str. 42.

³⁰ “Ein solches Lager, welches nur zum Aufenthalt des Heeres für eine Nacht bestimmt war, hies castra, in den späteren Kaiserzeiten mansio; ein Lager dagegen welches für längere Zeit von dem Heere bezogen wurde, nannte man castra stativa.” – Rupertii, G. F. F.: *Handbuch der römischen Alterthümer*, 2. Theil, 2. Hannover 1843, S. 928.

³¹ “Die oben erwähnten Strassen sind Hauptstrassen, die die Römer wahrscheinlich in Anlehnung an vorgeschichtliche Verkehrswege ausgebaut haben. Daneben bestanden sowohl in vorgeschichtlicher Zeit wie auch in der Römerzeit Verkehrswege zweiten Ranges. Eine solche Nebenstrasse stellt sich eine zweite Verbindung von Poetovio und Siscia dar.” – Klemenc, Josip-Saria, Balduin, *Archaeologische Karte von Jugoslavien: Blatt Ptuj*, Beograd-Zagreb, 1936., S. 91.

³² “Pri određivanju nekog mjesta za logor moralo se voditi računa s jedne strane o nužnom prostoru za smještaj vojske kao i potrebitoj vodi a s druge o tome da vojska može naći siguran zaklon pred neprijateljem” – Rupertii, *Handbuch ...* S. 929-930.

³³ Jordanis: *De origine actibusque Getarum* V, 35.

³⁴ P. Corneli Taciti: *De origine et situ Germanorum* 16.

Arpadovići u Hrvatskoj zasigurno htjeli prije zaštititi vojničku cestu i osigurati odmorište, negoli formirati zemljišni posjed.

U prilog tvrdnji da je rakovečki kastrum nastao kao dio sustava utvrda (*systemma castrorum*) to jest kao jedna od točaka zaštite najvažnije slavonske srednjovjekovne prometnice zvane *via exercitu(ali)s seu Colomani*, a potom postupno okupio okolne posjede i postao središnje mjesto okolice, govore i neke činjenice iz onodobnih izvora, tako primjerice:

P r v o , zemlja – k o m i t a t Rokonok. U ispravi iz g. 1244., kojom ugarski i hrvatski kralj Bela IV. daruje Andriji, sinu Petrovom, zemlju Dulepsku (*Dulypchka*) – prigodom određivanja međa darovanog posjeda – spominje se i izvor zvan Mala Dulepska (*minus Dulypchka*) koji odvaja zemlju grada Rakovca (*terram castru Rokonok*) i gdje je župan imenom Vognislav (*ubi comitem eiusdem terre nomine Vognizlov*)³⁵. U novije vrijeme o ovome dvojici Pavleš: “Zanimljivo je da se na međi spominje župan Rakovca, a nije poznato iz drugih izvora da bi postojala upravna župa ili županija Rakovec”³⁶. Iz povjesničarske literature znamo da je za vladavine Arpadovića kraljevski posjed (*terre regales, territorium regale*) okupljen oko utvrde (*castrum*)³⁷. Njime upravlja u ime vladara župan (ovdje Vognislav) i u tom je smislu moguće govoriti o komitatu (*comitatus*), za koji se u 14. st. često rabi izraz “*distrikt*”³⁸ a V. Klaić³⁹ ga prevodi riječju “kotar”. Oko *castruma* okupljena kraljevska zemlja je činila komitat: “*Castrum i zemlje koje su pripadale tome castrumu sačinjavao je jednu političko-upravnu cjelinu koja je stajala pod vlašću comesa comitatus (često je comes comitatus bio ujedno i comes castru). Ali dok je u početku teritorij comitata bio jedna cjelina, počinje se kasnije zemlja castra pomalo dijeliti, jer je zemlja vladaru sredstvo kojim će zadobiti pristaše. Ispod jurisdikcije comesa izuzimaju se zemlje i dolaze u ruke plemića, crkve, samostana itd. i smanjuju tako njegovu vlast i opseg comitata. Ta raspodjela kraljevskih comitata dovela je do toga da se sistem castra polovinom XIII. st. sačuvao samo u relikvijama, a istodobno su se stvorile druge vrsti comitata*”⁴⁰. Ovdje je očigledno riječ o komitatu koji ne označava politički *comitatus* sa svim

³⁵ CD IV, str. 241-243.

³⁶ Pavleš, Ranko: *Opisi međa i posjeda između Lonje i Glogovnice*, Cris 1/2010., str. 11.

³⁷ «Komitat ... wichtigste Verwaltungseinheit Ungarns ... Der königliche Komitat (parochia, provincia, compagus civitatis, comitatus c.; seit dem 13. Jh. comitatus) war seit der Gründung des Khönigstums grundlegende Macht- und Verwaltungseinheit und unter einem Gespan um eine Burg organisiert». – Fügedi, Erik: *Komitat - u. Lexikon des Mittelalters Bd. V, München-Zürich 1991, S. 1278.*

³⁸ ”... in districtu possessionis eiusdem in Rakolnok ...” - CD VIII, str. 573.

³⁹ Klaić, Vjekoslav: *Povijest Hrvata I*, Zagreb 1899., str. 19.

⁴⁰ Klaić, Nada: *Dioba i funkcioneri comitata u XII. i XIII. stoljeću*, Zagreb 1946., str. 4-5.

njegovim pripadnostima, nego sam kastrum i njegove pripadnosti: “*Das Wort Comitatus wurde in den Quellen oft für das Wort Castrum gebraucht, beide Wörter wurden aber auch unterscheiden*”. Kao primjer navodi Krajner ispravu datiranu g. 1277. u kojoj zagrebačkom biskupu Timoteju nije poklonjen komitat Garešnica, nego samo kastrum i njegove pripadnosti: “*Zu diesem Behufe wiederhole ich, dass wie schon oben bewiesen worden, der comitatus de Gerzencze als politische Landesabtheilung dem Bisthum von Agram nicht verliehen wurde. Es wurde ihm aber die Burg Gerzencze sammt ihren Pertinenzen verliehen ...*”⁴¹. U našem je slučaju riječ o županu Vognislavu koji je *comes* zemlje-komitata Rokonok a koji je pak *comitatus* jednak *castrumu* Rokonok i njegovim pripadnostima: u početku je bio cjelina a kasnije se kraljevim darovanjima počeo dijeliti.

U pripadnosti su spadala naselja podložnika, koja nalazimo u sačuvanim ispravama već iz 14. stoljeća, tako se npr. g. 1379. pored Rakovca, spominju Lonja i Dulepska (*Rakonuk, Lonya, Dulebzka*)⁴², zatim g. 1381. selo Rakonok (*villa Rakounuk*) i selo ili predij *Boxinch*⁴³, potom g. 1435. Rakovec i Kalinovica⁴⁴, te naposljetku i rakovečka provincija/provincije. Naime, u ispravi iz g. 1460. spominju se *Cives et iobagiones de inferiori et superiori provincia Rakonok*, tj. građani i kmetovi donje i gornje rakovečke provincije⁴⁵. I dok je donja (*felső kerület*) obuhvaćala sela vrbovečkog područja (Vrbovec, Celine, Poljanu i Pavlovec), gornja je provincija (*alsó kerület*) opsezala sela južno od Rakovca: Brezane, Samoborec (*Szamoborecz*), Peskovec (*Peszkovecz*) i Pirakovec (*Pirakovecz*)⁴⁶. Ova se provincija pod imenom *Gornji vesnikat*,⁴⁷ *Rakovec Gornji*, *Gornja rakovečka provincija ili Vesnikat rakovečkog kastruma* spominje u Popisima poreza kroz cijelo 16. stoljeće.⁴⁸ Tijekom vremena neka su njena sela postala rakovečka pripadnost, neka pripadnost drugih posjeda a rubna sela vlastelinstva njen sastavni dio, što se primje-

⁴¹ Krajner, *Die ursprüngliche ...* S. 177. I S. 214.

⁴² *Levéltári közlemények VIII*, S. 87-88 odnosno MOL DI 35259.

⁴³ “... villa seu predium Boxinch...” - CD XVI, str. 247.

⁴⁴ “... Rokonok et Kalijnovicza ...” - HDA, NRA 1552/17.

⁴⁵ MOL DI 35627.

⁴⁶ Csanki, Deszö: *Körösmegye a XVI-ik században*, Budapest 1893, S. 5.

⁴⁷ *Villicatus* od *villicus* (seoski starješina), dolazi hrv. samo u liku *vesnik*, odatle *vesnikat* - *Lexicon latinitatis medii aevi iugoslaviae I*, Zagreb 1973., str. 1259.

⁴⁸ *Villicatus Superior ad ROKONOK (1495.); Provincia ROKONOK (oko 1500.); RAKUNUK SUPERIOR (1507.); Superior provincia ad ROKONOK (1512.); Superior provincia de RAGONUK (1513.); Superior provincia ad RAKONOK (1517.); Superior provincia ad ROKONOK (1520.); Superior provincia ad ROKONOK (1533.); Superior provincia ad ROKONOK (1543.); Superior provincia ad Rokonog (1554.); Villicatus castri ROKONOK (1573.); Villicatus castri ROKONAK (1574.); villicatus castri Rokonok (1576.); Villicatus castri ROKONOK (1578.); Villicatus eorundem (1582.); Villicatus eiusdem (1588.)* - Adamček, Josip - Kampuš, Ivan: *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj XV. i XVI. stoljeću*, Zagreb 1976.

rice nàdaje iz darovnice kralja Vladislava Jurju Brandenburškom iz 1510. godine, u kojoj se, pored izdvojene Donje Zeline (*Zelynazenthmeklos*), kao pripadnosti Rakovca (*pertinenciis suis*) navode sela Golivrh, Novaki, Peskovci, Lonjica, Baničevci i Dvorišće (*Golywerh, Nowaczy, Peskowczy, Lonnycza, Banychewczy, Dworyschy*) a u sastavu vilikata gornje provincije zvane Rokonok (*villicatu superioris provincie de dicta Rokonok*) sela Mlaka, Dvorišće, Radoišće, Pušinovci i Lipnica (*Mlaka, Dworyschy, Radowyschie, Pwzynowczy, Lipnycza*)⁴⁹. U “turskom” 16. stoljeću neka su od ovih sela nestala (neka od tih nestalih sela kasnije su naseljena doseljenicima “Slavoncima” ili “Vlasima”), neka pridružena drugim posjedima a potom se ustalila podjela na “purgerska” (Rakovec, Brezani, Samoborec i Baničevci), “kmetska” (Dvorišće, Mlaka) i “slobodnjačka sela” koja su nastanili “Slovinci” (Lonjica, Peskovec) i Vlasi (Radoišće, Salnik, Valetić i Gornje Brezane).

D r u g o , k a s t r u m N i k o l a . Andrijina potvrda Beline darovnice iz g. 1202. u kojoj se međa zemlje Kajani (*terra Kaiani*) “blizu kastruma Nikola spaja sa javnom zagorskom cestom” (*iuxta castrum Nicola annectitur publice strate Zagoriensis*)⁵⁰, a što upućuje – kako je uočio već V. Klaić⁵¹ – da je navedeni castrum bio u Donjoj Zelini, “gdje se već g. 1334. spominje *ecclesia sancti Nicolai de Zelna*”. Iz ovoga proizlazi da je *castrum Nicola*, nakon kastruma Rokonuk, bio jedna od točaka zaštite prometnice zvane *via exercitu(ali)s seu Colomani*, zbog čega je Donja Zelina u srednjem vijeku, ali i kasnije, uvijek bila pridružena Rakovcu a izuzeta od komitata Moravče, što je razvidno iz onodobnih izvora. Naime, u popisu župa zagrebačke biskupije g. 1334.⁵² zelinska se crkva i župa naziva sv. Ivan Moravče (*ecclesia beati Johannis babtiste de Marocha*) i, baš kao i bedenička Svih Svetih Moravče (*ecclesia omnium sanctorum de Marocha*), očito pripada komitatu Moravče. Donjozelinska se crkva, naprotiv, zove Sveti Nikola Zelina (*ecclesia sancti Nicolai de Zelna*) i ne spada k Moravču, iako bi to zemljopisno bilo logično. Da bi se župa izuzela od jurisdikcije jednog upravnog centra, koji se u dokumentima tog vremena redovito naziva *comitatus* i čiji *comes* stoluje u gradu-tvrđi (*castrum*)⁵³, moguće je jedino ako je pripadnost drugog, jednako važnog središta. To je središte, nakon nestanka kastruma Nikole, mogao biti jedi-

⁴⁹ MOL DL 37868 odnosno Laszowski, Emilij *Monumenta historica nobilis communitatis "Campus zagrabiensis dictae"* (dalje: MT) II, Zagreb 1905., str. 286.

⁵⁰ CD III, str. 17.

⁵¹ Klaić, Vjekoslav: *Prilozi za povjest grada Zeline* Vjesnik hrvatskog arheološkog društva (dalje: VJHAD) XI Zagreb 1911. str. 13; isto tako i Dobronić L. (Dobronić, Lelja: *Po starom Moravču*, Zagreb 1979., str. 104).

⁵² Buturac, Josip: *Popis župa zagrebačke nadbiskupije 1334. i 1504.*, u: *Starine* 59, Zagreb 1984., str. 87-8.

⁵³ «...castrum de Morocha in comitatu eiusdem...» - CD V, str. 151.

no Rakovec a da je tome tako potvrđuju i isprave kasnijih stoljeća u kojima se Donja Zelina kao rakovečku pripadnost izrijekom spominje već g. 1507. i 1510⁵⁴. Nadalje se u popisima poreza kroz cijelo 16. a potom i od 17. pa sve do sredine 18. stoljeća u urbarima redovito pod pripadnosti rakovečkog posjeda spominju donjozelinski kmetovi i posjedovnosti⁵⁵.

T r e ć e , rakovečka m a l t a (*telonium*, to jest daća koja se ubire od ljudi, robe, kola, blaga, konja i slično, pri njihovu prolazu određenim područjem, a koja je zabilježena već u ispravi bana Ivana Babonića iz 1320. Naime, 26. rujna te godine u Vrbasu, ban Ivan daruje Nikoli Rakovečkom (*Nicolaus filius Ladislai de Rakolnok*) pravo maltarine na mostovima velike ceste, koja u području njegova posjeda (*in districtu possessionis eiusdem in Rakolnok*) vodi iz Križevca u Zagreb (*per magnam viam de Crisio ad Zagrabiam*) premošćujući potoke: Dulepsku, Suhu Dulepsku, Salnik i Radoišće (*transitus fluuiorum in propriis possessionibus eiusdem Nicolai existentes, videlicet Delebzke, Zwaha Delebske, Zalnuak et Radowysche*)⁵⁶. Ovom ispravom ban Ivan Babonić poput vladara, kako kaže N. Klaić⁵⁷, dopušta svom vazalu Nikoli Rakovečkom podići mitnice na mostovima koji su na njegovu posjedu i ubirati mitničke pristojbe. Zamoljeni je dohodak dosuđen i zbog toga “što je rečeni magister Nikola još od rane mladosti svoje sudjelovao u svim pothvatima kraljevine Slavonije, boreći se muževno zajedno s banom za svetu krunu, a poglavito tada kada se ban osobno podigao na sinove Henrika Gisingovca (*cum nos unacum filiis Herrici belum*), kojom je prigodom magister Nikola, ne samo izgubio mnoge svoje rođake, nego i sam bio ranjen”⁵⁸. Ovime se potvrđuje pretpostavka E. Laszowskog⁵⁹ kako je “za velikih pokreta, koji se razmahale za vladanja kralja Karla Roberta u Hrvatskoj, naročito u borbi protiv možnih knezova Babonića, zavladao ban Mikac Medvedgradom, koji je tada bio kraljevski

⁵⁴ 1507. ... *Zelina Zenth Myklos domini ducisse* (Beatrice, Korvinove udovice, nap. F.P.) *dim. 16* – Adamček-Kampuš, *Popisi ...* str. 18 i dalje; “1510. ... *oppido similiter Rokonok, ac villis Zelynazenthmeklos...*” - MT II, s. 286.

⁵⁵ Tako npr. čak i onda kada je pripadala Zagrebačkoj županiji, o čemu – povodom rakovečkog urbara iz 1630. - piše Lopašić (Lopašić, *Hrvatski ...* str. 179): “Samo imanje Rakovac bilo je vazda u području županije Križevačke, dok je selo Zelina kod potoka Zelinskoga ma medji do Sv. Ivana Zelinskoga sa još nekoliko kmetova i zemalja Rakovečkoga imanja bilo u opsegu županije Zagrebačke”. Isto tako i g. 1672. prigodom procjene dobra Rakovec (*Aestimatio bonorum Rakouecz*) navedeni su i zelinski kmetovi (*coloniales Zelinenses*) te zelinski špan (*spanus in villa Zelina*). Nadalje u rakovečkom urbaru iz 1709. opetovano se spominju zelinski kmetovi (*in bonis Zelina sunt coloni infrascripti*), baš kao i u urbaru iz g 1716. (*kmeti zelinski, sinokoše i vinogradi zelinski, gornica zelinska*) a također i 1720.: *kmeti zelinski, gornica zelinska ka je od starine pod Rakovec*.

⁵⁶ CD VIII, str. 572-574.

⁵⁷ Klaić, *Nada Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Zagreb 1990., str. 279.

⁵⁸ CD VIII, str. 572-574.

⁵⁹ Laszowski, *Iz prošlosti ...* str. 14.

grad. *Moguće su plemići Rakovečki bili na strani Babonića, te je tako došlo da je ban Mikac oko g. 1340. zaposjeo Rakovec, koji tako dođe pod upravu bana kao neka vrsta pripadnosti i ovisnosti grada Medvedgrada ... Tako je Rakovec i teritorij mu postao kraljevskim dobrom i stajao pod upravom bana ili medvedgradskih kaštelana, a kasnije i vlasnika Medvedgrada*". Dakako, plemići Rakovečki ne da su "možda" bili na strani Babonića, nego su to - kako je razvidno iz navedenog dokumenta - zaista bili: rečeni se Nikola očevidno padom Babonića našao na udaru bana Mikca. U prilog navedenom govori i isprava iz g. 1332. u kojoj se navodi kako Ladislav Rakovečki djeluje u vezi s nekim posjedom protiv sinova Petrovih pod prijetnjom bana Mikca (*Mykch bani tocius Sclavonie*) ili, još uvjerljivije, isprava iz g. 1344. u kojoj ban Nikola Banić ostavlja sinovima bana Mikca posjede, među kojima i dijelove posjeda Rakovec, koji su bili dosuđeni njihovu ocu sudskim putem⁶⁰, kao i dokument iz g. 1356., kojim kralj Ljudevit vraća udovi rečenog Ladislava Rakovečkog i njenom sinu dio imanja (*porcionem eorum possessionariam in dicta possessione Rakonuk vocata*) koji je bio zaplijenio ban Mikac (*per magnificum virum Mykich banum tocius Sclavonie ... occupata*)⁶¹. Tako će Rakovec (zajedno s Lukavcem u Turopolju) od četrdesetih godina 14. st.⁶² pa sve do sredine 16. st. biti stanovita pripadnost grada Medvedgrada (*ad castrum Medwewar pertinens*). Zašto je tome tako? Medvedgrad, naime, nije dao graditi biskup Filip (kako se u literaturi tvrdi⁶³), nego - kako je ustvrdila N. Klaić a najnovija istraživanja⁶⁴ i potvrdila - herceg Koloman i to, kako je razvidno iz graditeljske strukture i zemljopisnog položaja, ne kao obrambeni grad-tvrđu, nego

⁶⁰ "et quandam possessionariam porcionem quandam Thome, filii Dominici, in possessione Rakonuk vocata existentem, que similiter eidem Mikch bano pro judicialibus gravaminibus fuisset devulata" - CD XI, str. 115-116.

⁶¹ CD XII, str. 340-341.

⁶² Doduše, u *Statusu familiae Patachich* (rkp. NSK R 4086) to je naznačeno već za g. 1300., kada je kralj Andrija III. Mlečanin zauzeo utvrdu Medvegrad "među čije je pripadnosti bio naznačen kaštel i dobro Rakovec" (*Anno nempe circiter 1300. rex Andreas III. Venetus cognominatus, arcem Medved /:inter cujus appertinentias signanter castellum et bona Rakovecz fuerant:/ ecclesia zagrabiensi vi accipiens, et occupans pro se*), no kako dostupni dokumenti to ne potvrđuju a rečeno je djelo bilo namijenjeno *ad maiorem gloriam* Patačića, ovaj podatak je dvojbena.

⁶³ Od Ivana Kukuljević-Sakcinskog (Kukuljević-Sakcinski, Ivan: *Dogodjaji Medvedgrada* u: *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* br. 3, Zagreb, 1854.) do Drage Miletića (Miletić, Drago: *O obnovi Medvedgrada*, Peristol 44/2001.).

⁶⁴ "Najnovija istraživanja s područja povijesti umjetnosti, koja se bave proučavanjem i međusobnom usporedbom skulpturalne dekoracije (ranogotički kapiteli) u Spišu, Ócsi i Medvedgradu, proširila su područje patronata hercega Kolomana i kraljevske klesarske radionice, a ponovnim razmatranjem papine isprave iz 1252. g. potvrdila su tezu Nade Klaić o vremenu izgradnje utvrde, kao i o udjelu hercega Kolomana u njoj". - Goss, V. P. Jukić, V., *Medvedgrad – Ócsa – Spiš Some Stylistic Considerations*, Starohrvatska prosvjeta III/34 (2007), str. 295 – 305.

kao raskošni herceški dvor⁶⁵. Budući da se medvedgradski posjed ubrajao među skromnija imanja u zagrebačkoj okolici, za uzdržavanje raskošna dvora vlastiti su prihodi bili nedostatni i stoga se prostrano imanje Rakovec te nešto skromniji Lukavec u Zagrebačkom polju, pripajaju medvedgradskom vlastelinstvu kako bi njihovi prihodi pokrili uzdržavanje, za ono vrijeme raskošna, hercegskog dvora. Ovo će u pismu vladaru (kralju Ferdinandu) poslije smrti Ivana Karlovića Torkvata, kneza Krbavskog (1531.), obrazlažući svoja prava - suprot drugog pretendenta (Karlovićeve sestre Jelene, udane Zrinski) - na Medvedgrad, Lukavec i Rakovec, kapetan Ludovik Pekri i izrijekom ukazati. Naime, Pekri piše u molbi kako medvedgradsko imanje nije osobito veliko: u mirno doba imalo je jedva 60 kmetova (lukavečki pak kaštel 10 selišta) i u v i j e k s e u z d r ž a v a l o o d r a k o v e č k i h p r i h o d a .⁶⁶ Tako je Medvedgrad postao sjedište triju vlastelinstava - medvedgradskog, rakovečkog i lukavečkog, te se sve do odvajanja g. 1557. ova tri imanja prodaju, darivaju ili zamjenjuju zajedno, kao svojevrsna cjelina. Prigodom zamjene posjeda g. 1557. predao je Erdödy, s dozvolom Nikole Zrinskog, Medvedgrad literatu Ambrozu Gregorijancu u zamjenu za neke posjede oko grada Rakovca i tako su nakon višestoljetne povezanosti odvojeni Medvedgrad i Rakovec, što je također pridonijelo stagnaciji Rakovca. Naime, u vrijeme pridruženosti Medvedgradu Rakovec je očividno bio punkt, gdje su se skupljale plodine ubrane na ime daća iz cijele šire okolice te je vjerojatno imao - poput Krapine - "i neki 'cellarium', u koji su se spremale prirodne, koje je on u ime daće ... dobivao"⁶⁷. Ova je činjenica uvjetovalo živu gospodarsku aktivnost i djelomice bila uzrokom da je Rakovec postao središnje mjesto okolice.

Č e t v r t o , "cesta koja od crkve sv. Nikole (Donja Zelina) vodi u Rakovec" (*per eandem viam de ecclesia sancti Nicolai uadit in Rokonuk*)⁶⁸, što se - kao još jedan dokaz o postojanju grada-tvrđe - spominje u ispravi kojom Filip de Granana, prior ivanovaca, 24. travnja 1320. u Ganthi, daruje Nikoli Ludbreškom posjede među rijekama Lonjom i Zelinom⁶⁹.

⁶⁵ "Herceg Koloman je sagradio Medvedgrad kao dvor, ne kao utvrdu! U prilog tome govori nekoliko činjenica: njegova struktura, njegov položaj (izvan svih prometnica), terminologija (*castrum*), boravak kralja Bele IV. i njegove pratnje za vrijeme tatarske provala." - Klaić, Nada: *Medvedgrad i njegovi gospodari*, Zagreb, 1987., str. 38.

⁶⁶ "...castrumque prescriptum Medwe semper ex prouentibus castelli Rokonok fuit sustentatum ..." - Laszowski, Emil *Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae XII*, Zagreb 1929., str. 107-109.

⁶⁷ Klaić, Vjekoslav: *Krapinski gradovi i predaje o njima*, VjHAD, Zagreb 1909. s. 4.

⁶⁸ CD VIII, str. 556-559.

⁶⁹ Adamček (Adamček, *Povijest vlastelinstva Božjakovina ...*) pogrešno čita Z(S)elna kao *Salnik*, budući da je iz dokumenta očito kako je riječ o dijelu svetomartinskih zemalja između Lonje i Zeline (*inter aquas Lona et Zelna*).

P e t o , mreža onodobnih ž u p a . U prvom poznatom popisu župa zagrebačke biskupije iz g. 1334.⁷⁰ one slijede dionicu navedene prometnice: 1. *ecclesia sancte crucis de Crisio*, 2. *ecclesia sancti Laurentii de Vrbouch*, 3. *ecclesia beati Georgii de Rakounok*, 4. *ecclesia sancti Nicolai de Zelna*, 5. *ecclesia sancte trinitatis de Glauinicha*, 6. *ecclesia sanctorum omnium circa magnam viam* (dakle, Križevci – Lovrečina tj. Gostović – Rakovec – Donja Zelina – Glavnica – Sesvete), dok su u njihovu susjedstvu bile još sljedeće župe: 1. *ecclesia beati Petri de Preseka*, 2. *ecclesia beati Johannis baptiste de Marocha* 3. *ecclesia beatissimi Martini in possessione cruciferorum* (dakle, Preseka, Sv. Ivan Zelina i Prozorje). Nema onih župa koje su navedene u kasnijem popisu iz g. 1501. (1. *in Rawen*, 2. (T)kalez, 3. *in Vrbowcz*, 4. *Sanctorum Bricii ... in Bosyako*) odnosno onih u susjedstvu (1. *de Novo loco*, 2. *in Byzagh*), pri čemu je posebice znakovito nepostojanje župa Vrbovec i Božjakovina, koje bi zacijelo postojale da je *via exercitu(ali)s seu Colomani* išla vrbovečkom, a ne rakovečkom trasom.

Š e s t o , p r o m e t n a povezanost crkvenih imanja u Dubravi sa Zagrebom preko Rakovca. Kao što je već rečeno: ako je kralj Ladislav⁷¹ novoustoličenom zagrebačkom biskupu darovao podložnike Dubrave s pripadajućom zemljom i šumom (*“dedit eidem ecclesie populum de Dumbroa cum terra et silua sibi appendente”*), onda je sasvim sigurno prema tom posjedu morala voditi neka uređena i zaštićena cesta, kojom su se vozila dobra i ostala podavanja podanika biskupu u Zagreb⁷². U opisu međa posjeda Raven iz 1238. govori se o *“meta terrea iuxta aquam Camesnicha et uadit uersus partem orientalem per siluam usque ad unam uiam ubi sub ilice est meta terrea, inde uadit per eandem uiam usque ad magnam uiam, que uenit de Dumbrau ...”*⁷³, što ukazuje na područje južno od Ravna, negdje otprilike kod sela Novaki Ravenski gdje je potok Kamešnica, pa istočno od tog potoka do jedne (očito manje) ceste koja vodi do velike ceste koja pak ide u Dubravu. U ispravi o međama posjeda Dubrava iz 1201. spominje se *“prva međa počinje na rijeci Glogovnici tik do Prodanovog mosta i vodi prema zapadu odvajajući posjed Dubravu od posjeda vojvode Bele (kasniji Tkalec). Odavde se pruža prema jugu k vodi zvanog Črnc”* (*prima meta in Donbro incipit ad rivum Glogoniza, iuxta pontem Prodani episcopi versus occidentem, dividens*

⁷⁰ Buturac, *Popis župa ...*

⁷¹ CD II, str. 42.

⁷² *“Darovanje Dubrave pretpostavlja već odavno dobro uređeno šire područje na kojem živi kršćansko stanovništvo spremno da svome novom feudalnom gospodarju, zagrebačkom biskupu, daje svo davanja koja je već prije toga davalo prethodnim gospodarima i da se dobar dio naturalnih davanja (vino, žito, stoka) prevozi kroz uljuđeni kraj bez straha da će pošiljke biti opljačkane od šumskih divljaka”*. – Margetić, Lujo: *Zagreb i Slavonija*, Zagreb – Rijeka, 2000., str. 41

⁷³ CD III, str. 72.

terram Bele ducis. Hinc tendit versus meridiem ad aquam nominatam Sernes)⁷⁴ tj. zapadno od Glogovnice i Prodanova mosta na njoj je bila zemlja vojvode Bele (kasniji posjed Tkalec), a odavde prema jugu do potoka Črnc. Iz navedenog proizlazi da je postojao odvojak križevačko-rakovečke trase vojničke ili *Kolomanove* ceste: kod Gostovića ona se odvajala od glavne linije (Zagreb-Donja Zelina-Rakovec-Gostović-Tkalec-Križevci) i skretala prema Dubravi te preko mosta biskupa Prodana prelazila rijeku Glogovnicu iza današnjeg Gradeca (*magnam viam ad rivum Glogoniza quo fuerant pons Prodani episcopi*) i vodila dalje prema Dubravi a odande i prema Čazmi gdje se vjerojatno spajala s tzv. čazmanskim trasom *Kolomanove* ceste.

S e d m o , održavanje s a j m a . G. 1397. spominje se selo Rakovec (*villa Rakonok*)⁷⁵ kao jedno od mjesta u kojem se, pored Bradne i Križevca, treba objaviti poziv na sud. Budući da su se ovakve objave oglašavale obično u trgovištima, pretpostaviti je kako se u Rakovcu već tada održavao sajam. Nadalje, u ispravi kralja Sigismunda⁷⁶ iz g. 1424. riječ je o sajmišnoj daći u Križevcima, Rakovcu i Zagrebu (*tribus foris Crisii, in Rakouch, in civitate Montis Grecensis*), dakle u tri glavna punkta tzv. križevačke trase "vojničke" ili *Kolomanove* ceste. O održavanju sajmova koji su morali biti tjedni doznajemo tek prigodice, tako npr. 15. svibnja 1562., kada Sabor određuje da se živežne namirnice za vojsku kupuju i na tjednim sajmovima u R a k o v c u (*in foris ebdomalibus in Rokonok*)⁷⁷.

Ovi tjedni sajmovi bili su zacijelo "gradotvorni"⁷⁸, što je rezultiralo time da se naselje u predgrađu kastruma (koje se 1381. godine još zvalo *villa Rakonuk*) razvilo u t r g o v i š t e (*oppidum*)⁷⁹, o čemu saznajemo g. 1435. Te su godine, naime, Tomo i Antun, sinovi pokojnog Petra Tominog Rakovečkog (*Thomas et Anthonius filii quandam Petri Thome de Rokonok*) izdali urbarijalnu ispra-

⁷⁴ CD III, str. 9.

⁷⁵ "*primo feria quarta proxima ante festum assumptionis beate virginis in villa Bradna, secundo videlicet sabbato proximo post ipsum festum in Chrisio et tercio die dominico sequenti in villa Rakonok*" - CD XVIII, str. 294.

⁷⁶ Arhiv HAZU D-IX-21.

⁷⁷ Da je tome tako doznajemo - Šišić, Ferdo: *Acta comitialia*, III, Zagreb, 1916., str. 94, 99.

⁷⁸ *Wir unterscheiden den Jahrmarkt und die Messe, feria, einen Jahrmarkt von besonderer Bedeutung, vom Wochen- und täglichen Markt. Der Wochen- und tägliche Markt ist siedlungsbunden, stadtbildend und stadterhaltend.* - () Ennen, Edith *Die europäische Stadt des Mittelalters*, Göttingen, 1972, S. 61.

⁷⁹ *Oppidum* se naziva godine: 1464., 1491., 1494., 1495., 1500., 1507., 1512., 1513., 1517., 1520., 1533., 1541., 1543., 1550., 1554., 1570., 1573., 1574., 1576., 1578., 1588., 1596., 1598. i 1630. Iznimke su g. 1524. - *Stett flecken (Stadt flecken)* i 1554. kada se naziva *civitas*.

vu⁸⁰ “kmetovima i građanima” (*jobagionibus seu civibus*) u Rakovcu (*Rokonok*)⁸¹. Međutim, izdavanjem ove isprave nije nastalo trgovište Rakovec, kako to tvrde Adamček⁸² i Buturac⁸³, jer navedena isprava nije sajamska povlastica. Budući da se prije toga spominje sajmišna daća (*tribus fori*) u Rakovcu (npr. g. 1424.), Rakovec je očito imao pravo sajmovanja (*ius nundinarum*) i prije g. 1435. Iz literature proizlazi da “*Marktpriviligien sind Ausnahmeregelungen. Sie gestatten einem geistlichen oder weltlichen Grundherrn, an einem Platz Märkte abzuhalten, an dem dies bisher rechtlich nicht erlaubt war. Es werden so neben bestehenden rechtmäßigen Marktplätzen - den mercata legitima oder publica in der Quellensprache der Zeit - gewissermaßen außerordentliche Marktorte geschaffen*”⁸⁴. Tomu sljedimice, Rakovec je očito bio već dulje vrijeme, zahvaljujući prije spomenutoj trasi Kolomanove ceste, *mercata legitima* ili *publica* te mu nije trebalo izdavati sajamsku povlasticu. Rakovečko se trgovište prigodom prodaje ili darivanja posjeda redovito luči od grada-tvrđe, tako npr. u darovnici kralja Matije Korvina, kojom on g. 1464.⁸⁵ daruje Stjepanu Frankopanu “*castrum Medved, sada u rukama Sigismunda Vespriacha, te trgovišta Rakovec i Vrbovec, kao i kaštel u Rakovcu*”⁸⁶. Nadalje, u darovnici kralja Vladislava Jurju Brandenburškom iz g. 1510. u kojoj se navodi “kaštel zvani Rakovec” (*castellum Rokonok vocatum*) ali i trgovište Rakovec (*oppido Rokonok*)⁸⁷ ili pak g. 1524. kada Juraj Brandenburški

⁸⁰ Riječ je o “lokacionoj” odnosno urbarijalnoj ispravi (Adamček, Josip: *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII st.* Zagreb 1980. str. 64), a ne o urbaru, kako je tvrdio Lopašić (Lopašić, *Hrvatski ...* str. 167).

⁸¹ NRA 1552/17 odnosno MOL DL 033789.

⁸² “Trgovište u Rakovcu (*oppidum Rakonog, Rakonuk*) nastalo je 1435. kad su Tomo i Antun Rakovački kmetovima i građanima (*jobagionibus seu civibus*) u Rakovcu i Kalinovici izdali urbarijalnu ispravu” - Adamček, *Agrarni*, s. 171

⁸³ «U Rakovcu je nastalo trgovište 1435, kad su Tomo i Antun Rakovački izdali urbarsku ispravu kmetovima i građanima u Rakovcu i selu Kalinovici, Brezanima, Samoborcu i Baničevcu» - Buturac, *Vrbovec ...* str. 141.

⁸⁴ “Sajamske povlastice su iznimne uredbe. Izdaju ih duhovni ili svjetovni vlastelini sa svrhom održavanja sajma na mjestu gdje to dotada nije bilo dopušteno. Tako se pored postojećih zakonski reguliranih mjesta održavanja sajmov - mercata legitima ili publica - u onodobnim izvorima spominju i stanovita izvanredna mjesta održavanja sajmov” - Mitterauer, *Markt ...* S. 174-175.

⁸⁵ A ne “godine 1461.” kako navodi Laszowski (Laszowski, *Iz prošlosti ...* str. 17) - a prepisujući od njega i Buturac, *Vrbovec ...* str. 137) - pozivajući se u fusnoti krivo na Csankija. Naime, Csanki piše: “1464-ben Frangepán István kapta kir. adományúl, (zágrábmegyeyi) Medve váraval” - Csanki, *Körösmegeye ...* s. 5 a originalna darovnica (MOL DL 103677) to potvrđuje.

⁸⁶ *Mathias dei gratia rex Hungariae ... Stephano de Frangipanibus ... castrum meum Medved vocatum in regno nostro Slavoniae in comitatu Zagradiensis existens, nunc apud manus Sigismundi Wayspryacha ... oppidis Rokonok et Verbovecz ... et castello in eodem Rokonok ... anno domini 1464.* - MOL DL 103677.

⁸⁷ MT II, str. 285-291.

prodaje ugarskoj kraljici Mariji “trgovišta i burgove: Varaždin, Medvedgrad, Rakovec i Lukavec” (*Stett flecken und slösser, nemlich: Warassdin, Medwed, Rockonock und Lukauetz*)⁸⁸; Rakovec se, inače, kao trgovište (*oppidum Rokonok*) u popisima poreza navodi kroz cijelo 16. stoljeće.⁸⁹ Iako se u dokumentu iz g. 1435. stanovnici nazivaju *cives*, ipak nije riječ o gradu (*civitas*) nego o trgovištu (*oppidum*), kako se Rakovec u kasnijim ispravama, uz jednu iznimku, sve do 17. st. dosljedno i naziva⁹⁰ to jest “*menši varaš, purga priprosteja, tergovišče*” odnosno “*Tergovišče, r. Marckfleck, Város*”⁹¹ što znači naselje izvan grada-tvrđe (*castruma*), u podgrađu (odnosno predgrađu, jer je riječ o nizinskom gradu-tvrđi), mjesto održavanja *trga* (trgovine) lokalnog značaja čiji se stanovnici u ispravama 15. st. dosljedno nazivaju *cives*⁹²; također još i sredinom XVI. st. kada se rakovečki kaštelan Lovro Skulić prigodom prodaje livade g. 1550. u ispravi predstavlja kao “*kaštelan grada i građanin trgovišta Rakovec*” (*castellanus castelli et civis oppidi Rokonok*)⁹³. Na gradskom području trgovišta Rakovec javljaju se sela, te je navedena povlastica za trgovište Rakovec iz 1435. g. vrijedila i za selo Kalinovicu (*Kalijnovicza*)⁹⁴. Poslije su još neka sela rakovečke provincije pridružena trgovištu Rakovec (*vilae...adjunctae oppidi Rakonok*), čineći zajedno s njim gradsku općinu tzv. *purgariju*, čiji se stanovnici nazivaju *purgari* i uživaju također povlastice trgovišta. Stanovnici trgovišta smatrani su, zajedno sa žiteljima navedenih sela, *purgarima* (“*ti vsi za purgare imenuju se*”⁹⁵) ali ne više i građanima (*cives*), no njihov je status *de facto* bio – ukoliko zbog različitih razloga nisu bili slobodnjaci – samo status povlaštenih kmetova. Naime, iako Turci u 16. st. nisu razorili Rakovec, kao što saznajemo za g. 1554.⁹⁶, on je ipak opustošen: u statističkim podacima uočljiv je drastičan pad broja dimova⁹⁷ između 1520. i 1554. godine:

⁸⁸ MT II str. 519-522.

⁸⁹ Tako, primjerice, godine 1495., 1500., 1507., 1512., 1513., 1517., 1520., 1533., 1543., 1554., 1570., 1573., 1574., 1576., 1578., 1582., 1588. i 1596. - Adamček-Kampuš, *Popisi ...*

⁹⁰ *Oppidum* se naziva godine: 1464., 1491., 1494., 1495., 1500., 1507., 1512., 1513., 1517., 1520., 1524. (*Stett flecken*), 1533., 1541., 1543., 1550., 1554., 1570., 1573., 1574., 1576., 1578., 1588., 1596., 1598. i 1630. Iznimka je g. 1554. kada se naziva *civitas*.

⁹¹ Jambrešić, *Lexicon ...* s. 305 odnosno Belostenec, *Gazophylacium ...* s. 561.

⁹² Tako npr. *cives* (1435.), *cives* (1460.), *cives* (1460.), *cives et incole* (1491.), *cives et incolae* (1495.), *cives* (1505.).

⁹³ Arhiv HAZU, D-XXXI-112

⁹⁴ Ovo se selo vjerojatno nalazilo južno od Rakovca, budući da na katastarskoj karti pokraj današnjeg sela Negovec nalazimo toponim Kalinovica.

⁹⁵ Lopašić, *Hrvatski ...* str. 178 odnosno Arhiv HAZU II-d 152.

⁹⁶ “... *quod turcae in civitatem Rokonok intro non sunt ingressi*” - Barabas, Samu: *Zrinyi Miklós a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok 2. kotet*, Budapest 1899, S. 609.

⁹⁷ Dim (*fumus*) - porezna jedinica temeljem koje se ubirao porez; paralelno postoji i *porta*; paralelno postoji i *porta* a od 1598. i nova porezna jedinica - kuća (*domus*).

Godina.	1495.	1500.	1507.	1512.	1513.	1517.	1520.	1554.	1570.	1573.	1574.	1576.	1578.	1582.
Br. dimova	92	115	45	75	66	70	79	15	9	10	11	10	9	9

Rakovečko se dakle trgovište kao naselje očevidno uspješno održati, ali i ekonomski i demografski toliko oslabiti da preostale stanovnike vlastela bez poteškoća postupno pretvara u kmetove a trgovište postaje selo.

Tako se npr. u Popisu (*Regestum*) iz g. 1598. Rakovec još naziva trgovište (*oppidum Rokonok*), no njegovi su stanovnici zajedno sa žiteljima okolnih sela (Also/Gornje Dvorišće, Brezani, Baničevci, Dropčevac, Mlaka), baš kao i onima iz donjih sela (Negovec, Samoborec, Vrhovec), osim dvojice slobodnjaka (*Stephanus Prelec, Andreas Pengak*) u Felseo/Donje Dvorišće, popisani kao kmetovi (*coloni*)⁹⁸ ili *inquilini*.⁹⁹

U rakovečkom urbaru iz 1630. Rakovec se ponovo naziva trgovištem (*oppidum Rakonak*) a stanovnici purgari.¹⁰⁰ Najvažnija razlika između kmetova (sela Mlaka, Dvorišće) i purgara (Rakovec, Brezani, Samoborec i Baničevci) bila je ta što su kmetovi morali davati tlaku oranja (*“Videčani koji orat hode”*), dok purgari tu vrstu tlake nisu davali: *“orat nisu dužni, nego v povoz, kako je gore specifikovano, i tlakom pešjom antiquitis juxta urbarium diebus tribus juxta privilegium*

⁹⁸ *Castellum Rokonok egregii Casparis Blasiewych, oppidum ibidem: Stephanus Jechych - colonus, Fabianus Thwrchyn - colonus, Georgius Gerbawchew - colonus, Georgius Czwettko - colonus, Joannes Thwkwowych - colonus, Joannes Kranyecz - colonus, Caspar Lowaz - colonus, Caspar Kranyecz - inquilinus, Fryska relicta Plwschetchka - colonus, Bartolomeus Thkalecz - inquilinus, Nicolaus Pettrynowych - colonus - Adamček-Kampuš, Popisi ... s. 462.*

⁹⁹ *Inquilinus (želir) je u prvom redu kmet, koji nema vlastitog posjeda ili mu je taj posjed vrlo ograničen (u starije doba ispod ¼, kasnije manje od 1/8 selišta), ali ima vlastitu (ili unajmljenu) kuću. - Herkov, Zlatko: Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske, Zagreb, 1956.*

¹⁰⁰ *Oppidum Rakonak: Michael Gašparić loco Tomae, Michael Pilat loco Ambrosii Carić, Georgius Karlić (des.) Mich. Ječić, Tomaš Gregurić loco Petri Benčić, Andreas Jendek aliter Posavec, Michael Sabol, Matheus literatus Tutović, Joannes Jurtas loco Geor. Hrčićak, Bartolomeus Tkalec (des.), Lucas Tkalec olim Bartolomei item Joannis Hernos sessionis; Martini Cvetković, Valentinus Dumić loco Joannis; Joannes Dumić (des.), Jacobus Bertović loco Georgij Horvat, Andreas Jaklin Ivan, Jaklin Georgius Hrvoić (des.) Paulus Štefanković. - Arhiv HAZU II-d 152.*

¹⁰¹ Rakovečko je vlastelinstvo bilo za Zrinske važno kao tzv. tranzitno imanje tj. punkt preko kojeg su se njihova pokupska i primorska imanja povezivala s Međimurjem i stoga je obveza povoza vlastelinske robe bila od iznimnog značenja. Tako su npr. kmetovi iz Sudčie Kupčinske bili *“dužni pomoć svakojaku z partokom gospođinu (Zrinskome) do Karlovca, Rakovca, Čakovca i nadalje, ako je potrebno kamo se zapovi.”* (Lopašić, *Hrvatski ...* str. 221). Usprkos relativno malom broju dana obveze povoza ovaj je oblik tlake, drži N. Klaić (Klaić, Nada: *O razvitku feudalne rente*, Radovi FF, Odsjek za povijest III, Zagreb, 1960.) bio jedan od najtežih, jer je stoka na dalekim putovima zbog loših cesta stradavala; zato Zrinski nalaže da se stoci omogući počinak od nekoliko dana.

dom. ill. comitis Georgii a Zrinio coram nobis productum diebus 2".¹⁰¹ Purgari su davali i nešto manje naturalnih davanja nego kmetovi. U trgovištu su bila šestorica slobodnjaka. Šumar (*logar*) Michael Pilat, maltar (*teloniator*) Michael Ječić i pisar (*officialis*) Matheus Tutović bili su *za sad poleh časti libertini* (slobodnjaci), ali ako bi dužnost (*officium*) napustili dužni su davati davanja kao i drugi purgari (*oppidani*). Dvojica su bili listonoše: jedan (Tomaš Gregurić) je morao *kamo je na blizu potrebno* a drugi (Andreas Jendek) *kamo se pošalje, z listom pojti* i zbog toga nisu nikakva dohotka davali, samo su jedan dan u tjednu bili dužni služiti tlaku u vrtu. Šesti oslobođen svakog dohotka bio je krojač Michael Sabol, koji je zato morao *na grad što je potrebno šivati*.

U Popisu (*Conscriptio*) iz 1709. Rakovec se još naziva trgovište (*oppidum Rakonogh*) a stanovnici purgari (*omnes dicuntur oppidani*), no oni su samo još povlašteni kmetovi dužni obvezu povoza i/ili tzv. *pešju* tlaku tj. težaka, ali ne i tlaku oranja kao kmetovi drugih, nepurgerskih sela (Mlaka, Dvorišće)¹⁰².

Šest godina kasnije, u urbaru iz 1716.¹⁰³ godine, iza popisa kmetova sela Rakovec, Baničevci i Mlaka stoji sljedeća napomena: "*Ova tri sela su pod jednoga župana zapoved, nit je vezda vre kakvo razlučenje med kmeti i negdašnjemi purgari, zvun toga da perva dva kmeta vu Rakovcu (: Haladin i Gašparić) lestor jednoga selaka z-celem plugom obale, ti drugi vsi po dva. Item ki su purgari bili, moraju i vezda za (h)ranu jednako davati naprošne težake k-oratve i žetve i k-kositve*". Dakako, o trgovištu više nije bilo ni govora: popisano je s e l o R a k o v e c .

Na karti (*Mappa exhibens*) u *Statusu familiae Patachich* (1740.) još je po inerciji ili vjerojatnije zbog promidžbe obitelji Patačić, čijoj je slavi ova kronika bila namijenjena, Rakovec označen oznakom za koju u legendi stoji: *Schloß und Marckt* tj. grad-tvrđa i trgovište; ovo posljednje Rakovec g. 1740. više nije bio.

I tako se zatvorio krug: od sela iz g. 1381. (*villa Rakonuk*) preko trgovišta (*oppidum Rokonok*) u 15. i 16. st. ponovo do sela u 18. st. (*szelo Rakovecz*)! Od

¹⁰² *Oppidum Rakonogh: Mihaly Ochich, Lovrek Starban, Jambrek Porkulabich, Pavel Prelec, Martin Lugarich, Pavel Hersichek, Martin Bigin, Martin Tkalecz, udova Kurek, Lukach Jaklinovich, Gergina H(a)ladin, Michaele Gyunn aliter Gasparich*. – KAZ, Acta capit.saec. XVIII fasc. 3.

¹⁰³ *Szelo Rakovecz: Haladin Filip, Gasparich Andras aliter Pavlekovichin Szin, Ochich Mihali, Jambrek, Prelec Pavel, Tkalecz vezda Bigijin Martin, Bigijin Martin od svojega, Haladin Gergina na Hersichkovom, Berticz Lukina (bolje se G. Brezane pristoji), Lugarich Martin, Rakarich Ivanecz aliter Goricaj Januš (slobodnjak); za altariju g. plebanušu dani: Privchek Gijurek aliter Fant, Porkulabich Jambrek, Straban Lourencz, Blagussevich Mihali, Lugarich Matthijassa te Slobodnjaki koji se pišu pod Dvorišće, ali bi se bolje pod Rakovec pripisavali kad z-ov kraj Salnika stoje: Rakarich Jakob, Rakarich Jakob, Fiember Thomas ... te u szelu Dvorischu Gasparich Martin aliter Pajur*. – Arhiv HAZU IV/b-63.

značajnog trgovišta su u narednim godinama ostali samo tragovi, tako da g. 1850. rakovečki župnik Lavoslav Matošić piše slijedeće: “Da je Rakovec bio nekada veće trgovište sa mnogo kućah, to svjedoči široka poljana u okolini, koja biaeš onda vlastitost žiteljah istoga trgovišta, a sada je vlastitost stranom ovdašnje gospodštine, stranom obližnjih seljanah, zatim svjedoče to komadi opekah i kamenja, koji često u svoj okolini nalaze se. Nu žalibože! trgovište je razoreno je u 16. stoljetju po okrutnih Turcih, te je sada selo samo od 16 kućah”¹⁰⁴.

O s m o , prolaz jedne od trasa najvažnije prometnice u srednjovjekovnoj Slavoniji rezultirao je i specifičnim statusom Rakovca kao s r e d i š n j e g m j e s t a okolice¹⁰⁵, što nam najbolje ilustrira grafika iz 18. st.¹⁰⁶: na umjetno nanesenom brežuljku u sredini je smješten *castellum* na mjestu nekadašnjeg *castruma* Rokonuk i *alodijal* (marof) do njega¹⁰⁷, na prirodnom brijegu *ecclesia* (župna crkva sv. Jurja) i kapela sv. Mihaela na groblju a na drugoj strani kapela sv. Antuna (kao druga župna crkva), trgovište (*oppidum* Rokonok) uokolo gradatvrde i dviju crkava. Međutim, budući da sukladno t e o r i j i c e n t r a l i t e t a “*wir betrachten nicht das Erscheinungsbild einer Stadt, sondern ihre Funktion im menschlichen Gemeinschaftsleben*”¹⁰⁸, valja navesti njegove najvažnije funkcije a koje se u srednjem vijeku uglavnom svode na tri temeljne: obrambenu, vjersku i privrednu¹⁰⁹.

O b r a m b e n a je funkcija u srednjem vijeku jamačno u rakovečkom primjeru bila prvotna (*castrum* kao točka zaštite važne prometnice), zatim je slijedila privredna (*terra*, posjed) a potom i vjerska (*ecclesia*, crkva sv. Jurja kao sjedište župe¹¹⁰). Budući da je osnovna greška utemeljitelja teorije centraliteta, njemačkog geografa Christallera, bila upravo zanemarivanje povijesne komponente, treba naglasiti kako se i u primjeru Rakovca vremenom mijenja “pretek važnosti” –

¹⁰⁴ Matošić, Nješta ... str. 343.

¹⁰⁵ Pajur, Franjo: *Kako je Vrbovec postao središnje mjesto okolice*, Kaj, XXXII, 6(2009).

¹⁰⁶ *Status familiae Patachich* (NSK R 4086), p. 39.

¹⁰⁷ “marof blizu kaštela” (*allodium penes castellum*), kako stoji još u procjenama iz 1672. godine: *Povijesni spomenici obitelji Zrinskih i Frankopana vol. I Popisi i procjene dobara (1672-1673)*, Zagreb, 1974., str. 304.

¹⁰⁸ Christaler, Walter *Die zentralen Orte in Süddeutschland* Jena 1933, Nachdr. Darmstadt 21968, S. 22.

¹⁰⁹ “... politisch-administrative, kultisch-kirchliche, wirtschaftliche und kulturelle Zentralität” – Fehn, Klaus: *Die zentralörtlichen Funktionen früher Zentren in Altbayern* Wiesbaden 1970, S. 2 odnosno “*Geht man bis ins hohe und frühe Mittelalter zurück, so begegnen im wesentlichen nur mehr drei Haupttypen zentraler Einrichtungen, die untereinander wiederum in engstem Zusammenhang stehen: politische, gerichtliche, kirchliche und solche des Marktwesens*” – Mitterauer, Markt ... S. 40.

¹¹⁰ “*ecclesia beati Georgii de Rakounok*” – Buturac, *Popis župa ...* str. 90.

¹¹¹ Budak, Neven: *Gradovi varaždinske županije u srednjem vijeku*, Zagreb-Koprivnica, 1994., str. 15.

kako Budak¹¹¹ prevodi Christallerov izraz “*Bedeutungsüberschuss*” – pojedinih funkcija izazvan manjkom istih u okolnim mjestima¹¹². Budući da je ovaj prvobitni “pretek važnosti” Rakovca očividno proizašao iz njegova prometnog položaja, iz letimičnog je pogleda na prometni status srednjovjekovnih Križevaca a posebice onodobnog Zagreba jasno zašto je njihov “*Bedeutungsüberschuss*” u prometnom smislu veći i značajniji od rakovečkog: Križevci su sjecište više trasa naznačajnije slavonske srednjovjekovne prometnice zvane *via exercitu(alis) seu Colomani*, dok je Zagreb raskrižje više trasa ove, ali i drugih, jednako važnih cesta (pravac prema Italiji i Štajerskoj odnosno njemačkim zemljama). Ne treba zanemariti ni važnost povoljnih prijelaza preko velikih rijeka, tako su već primjerice rimski Poetovio, Audantonia, Siscia i Mursa te osobito srednjovjekovni Zagreb i Varaždin smješteni na takvim mjestima. Rakovečki je *castrum* po svojoj obrambenoj funkciji nakon prvotne zaštite značajne prometnice, postupno razvio i zaštitu stanovništva, kako trgovišta, tako i sela okolice, što je posebice došlo do izražaja u vrijeme turske opasnosti. Tako je od arpadovske kule postao “grad” (točnije: grad-tvrđa) koji se utvrđivao, kao npr. 1495. godine: “*oppido Rakonok fortificatum et munitum*”¹¹³ ili 4. lipnja 1583. kada je Sabor zaključio da rakovečka gospoštija mora utvrditi Rakovec i Vrbovec (*ad restaurationem et munitionem dicti Rokonok*) a 20. rujna iste godine je konstatirano da su ruševni kaštel i trgovište Rakovec od napadaja Turaka minimalno utvrđeni (*castellum et oppidum Rokonok domini bani ... ruinosum et contra insultum hostium Turcarum minime munitum est*)¹¹⁴. Četvrti siječnja 1587. odredio je Hrvatski sabor da vrbovečki i rakovečki kmetovi moraju popravljati i utvrđivati vrlo ruševan grad Rakovec (*castelli ruinosi Rokonok*)¹¹⁵, a 21. rujna iste godine naložio je Sabor da se od svakog dima (*a singulo fumo*) vrbovečkog vlastelinstva za utvrđivanje Rakovca ima dati 12 hrastova dugih 12 lakata (*duodecim robora longitudinis cubitorum similiter duodecim*) te ih u Rakovec dopremiti¹¹⁶. 29. svibnja 1589. Sabor određuje u Rakovcu posadu od 10 haramija (*ad Rokonok ... haramiae decem*)¹¹⁷ a te je godine započeo ban Erdödy utvrđivati kaštel, te su ga radnici plaćeni iz dimnice opasali opkopom (*Ad Rokonok per*

¹¹² “Dieses ‘Leben’ einer Stadt, also ihre Bedeutung, steht nicht notwendig in Parallelbeziehung zu der Einwohnerzahl, es kann gewissermaßen ein Überschuss an Bedeutung vorhanden sein. Vorzugsweise haben die zentralen Orte einen solchen Überschuss. Wem ist dieser Überschuss zu danken? Den dispersen Orten, die entsprechend ein Defizit an Bedeutung aufweisen”. – Christaller, *Die zentralen ...* S. 26.

¹¹³ MOL DI 20280; Chanki, *Körösmegye ...* S. 6; Bösendorfer, *Crtice ...* str. 69 i Laszowski, *Iz prošlosti ...* str. 19.

¹¹⁴ Šišić, Ferdo *Acta comitialia IV*, Zagreb, 1918., str. 99, 141-142

¹¹⁵ Šišić, *Acta ... IV*, str. 205.

¹¹⁶ Šišić, *Acta ... IV*, str. 208-209.

¹¹⁷ Šišić, *Acta ... IV*, str. 250.

¹¹⁸ Šišić, *Acta ... IV*, str. 256.

praefatum bani novissime a fundamento non sine ingentibus expensis).¹¹⁸

P r i v r e d n a je pak funkcija evoluirala od prvobitne privredne aktivnosti samog posjeda (kako onog alodijalnog, tako i onog rustikalnog dijela vlastelinstva), preko kasnijeg razvoja trgovišta, sajma i malte pa sve do središta privrednog aktiviteta šire okolice što je potaknuto živom trgovačkom aktivnošću predturskog doba ali i povezanošću s medvedgradskim gradom i posjedom tj. statusom Rakovca kao opskrbnog mjesta za grad i posjed Medvedgrad, koji – kao što je već rečeno – “uvijek se uzdržavao od rakovečkih prihoda”.

Razvojem ovih dviju funkcija razvija se i treća, v j e r s k a : izvorno gotička župna crkva sv. Jurja kao sjedište župe u narednim se stoljećima nadograđuje a kasnije i barokizira te dobiva kapele, prvo sv. Antuna¹¹⁹, koja vremenom postaje druga župna crkva te kapelu sv. Mihaela na groblju¹²⁰. O sudbini te kapele sv. Antuna piše g. 1850. a kao prvi odgovor na upit “*uredništva Arkiva za povjestnicu jugoslavensku o povjestničkim znamenitostih u okolici iz svešteničkih rukuh*” tadašnji rakovečki župnik Lavoslav Matošić: “*Područna crkva ili kapela Sv. Antuna Padovanskog ukinuta je oko 1750. godine, te na podrum i žitnicu gospodštine rakovačke preinačena. Biaše to doista jaka i prostrana crkva – sakrestija postoji i danas, kroz koju su izvedene stube na tavan u žitnicu, u kojoj ako po stieni malo odstružeš vapno (kreč), naći ćeš raznih slikah starinskih. Još se podobro pozna, kako stajaše njekoć kor i toranj. vrhu velikih vratih podruma vidi se broj godine 1670.*”

Kao što je već rečeno, za opis međa rakovečkog srednjovjekovnog p o s j e d a najrelevantnija je darovnica iz 1245. godine, kojom kralj Bela IV., ugarski i hrvatski kralj, daruje sinovima župana Nikole i Tome - Abramam i Nikoli odnosno Tomi i Bartolu (*Abraam et Nicolaus filii comitis Nicolai, Thomas et Bartholomeus filii Thome comitis*) zemlju Rokonuk tj. Rakovec (*terram nomine Rokonuc*) za osobite njihove zasluge u borbi protiv Tatara¹²¹. U njenom se uvodu navodi kratka povijest vlasništva posjeda: prvo su je kraljevi prethodnici, pustu i nenaseljenu, darovali banu Martinu sinu Vaje, o čemu je već bilo riječi. Potom je posjed u vlasništvu Roberta, vesprimskog biskupa (1209.-1226.) a kasnije (1226.-1238.)

¹¹⁹ U vizitaciji iz 1641. zabilježena je župna crkva sv. Jurja (*Ecclesia parochialis S. Georgii in Rakovecz*) te kapela sv. Antuna (*Capella sanctii Antonii in Rakovecz*). - Kaptolski arhiv: Kanonske vizitacije Različne IV (1641)

¹²⁰ U vizitaciji iz g. 1704. zabilježena je pored župne crkve sv. Jurja (*ecclesia parochialis S. Georgii*) i crkva sv. Antuna, kao quasi druga župna crkva (*de filiali et quasi conparochiali S. Antonii in Rakonok*). Bila je zidana (*murata*) a nalazila se u sredini trgovišta, blizu kaštela (*in medio oppido Rakonogh sita prope castellum*). Na groblju pak župne crkve sv. Jurja, suprot istoku (*in coemeterio ecclesia parochialis S. Georgii versus orientem*), bila je zidana kapela (*capella murata*) sv. Mihaela Arkandela (*S. Michaelis Archangelis*) – KAZ, KV Kalnik I (1704) 102.

¹²¹ CD IV, str. 284-286.

ostrogonskog nadbiskupa, zatim bana Poše (*Posa*) - banovao oko godine 1216., te naposljetku bana Okuza (*Ocuz, Ochuz, Ochus*), koji je banovao u tri navrata: 1213-14., 1220-23. i 1232-33. Od bana Okuza posjed kupuje herceg Koloman, rutenski kralj i brat kralja Bele IV. Kada je od zadobivenih rana u bitci s Tatarima na rijeci Šajo (u blizini Miškolca) godine 1241. u Čazmi Koloman umro¹²² ili kako to njegov brat Bela pjesnički kaže “*kada je rečeni naš brat podmirio dug tijela*”¹²³, Rakovec je “*najposlije u naše ruke povraćen, kako je valjalo*”¹²⁴ - zapisuje isti Bela.

Nakon ovog kratkog, povijesno-vlasničkog dijela slijedi opis međa darovanog posjeda:

Međa počinje kod rijeke Lonje (*a fluuio Lana*), na mjestu na kojem u nju utječe drugi potok imena Erachous (*aliud flumen nomine Erachous*); zatim ide u jednu dolinu (*ad unam uallem*) gdje su dva međaša, onda se ovom dolinom uspinje na brdo (*superius ad unum berch*), gdje su opet dva međaša; potom se međa ovim brijegom spušta u dolinu, u bukovu šumu (*ad unam uallem, in arboribus byk*); zatim ovom dolinom do malog potoka (*ad paruuum riuulum*) od kojeg vodi k rječici zvanoj Presečno (*ad unum flumen quod dicitur Priscisna*), koju prelazi i gdje su dva međaša; odavde izlazi u jednu dolinu gdje je voda (*in uallem unius aque*) a iz nje se penje na jedno brdo (*ad unum berch*), gdje su dva međaša; zatim se tim brijegom spušta u jednu dolinu, u bukovu šumu (*descendit ad unam uallem in arboribus byk*); onda vodi do rijeke Radoišće (*ad unum flumen Rodowissa*) te prelazi istu na mjestu gdje su dva međaša; onda se penje na brijeg (*ad unum berch*) na kojem su tri međaša, koji razgraničavaju zemlje podanika grada-tvrđe Kalnika (*populorum castru Kemluk*), one drugog Kalnika odnosno podanike gospodarice Bentičec (*aliud Kemluk widelicet populorum domine (Bentichec)*) i rečenog Rakovca (*eiusdem Roconuk*). Od ove tromeđe (*ex tribus hiis metis*) vode na cestu (*in uiam*) po kojoj ide na jedan brijeg (*unius berch*) te se njime spušta i vodi na veliku cestu (*ad unam magnam uiam*) gdje su tri međaša (*tres mete terree*), koji razgraničavaju zemlju Dulepsku podanika Andrije sina Petrovog (*terre Dubluczca populis Endri filii Petri*), zemlju Vukomer (*terre Wolcomer*) i zemlju rečenog Rakovca (*eidem Reconuk/!*). Zatim međa prelazi ovu cestu (*transit eandem uiam*) gdje su dva međaša, opet ide na brijeg i po šumi (*in eodem berch ibit per siluam unam*) gdje su dva međaša, s druge strane i preko cijelog brijega (*per totum berch*) do tamo gdje su na brijegu dva međaša i odavde silazi u dolinu do izvora zvanog Suha Dulepska (*descendit in caput unius uallis quod uocatur Scuha Dubluczca*). Potom

¹²² “... *in eodem bello regem Colomanum predicti regis fratrem vulneraverunt tethaliter, ita quod mortuus est post breve tempus...*” - CD IV, str. 285.

¹²³ “... *tandem vero dicto fratre nostro debitum carnis exolvente*” - CD IV, str. 284-286.

¹²⁴ “... *in manus nostras sicut decuit est reducta ...*” - CD IV, str. 284-286.

ide Suhom Dulepskom (*Schuha Dubluzca ibit*) i vodi u Veliku Dulepsku (*cadit in magnam Dubluzcam*) gdje se razgraničuju zemlje podanika župana Andrije (*terre populorum comitis Endri*), zemlje podanika gospođe Bentičec (*populis domine Bentichec*) i rečenog Rakovca (*eidem Reconuk*). Po ovoj rijeci Dulepskoj vodi nizvodno (*per idem flumen Dubluzca uadit inferius*) prolazeći blizu Petrove zemlje (*tenetur cum Petro*), zatim kraj zemlje podanika križevačkog grada (*tentur cum populis comitis Crisiensis*), pokraj Gostovića (*tenetur Gustowig*), zatim na cestu (*de uia*) ... istu prelazi (*ibidem transit*) i dalje rijekom Dulepskom istočno od vojničke ceste (*in eadem aqua uia exercitus uersus orientem*), gdje je granica sa zemljom kraljevskih svinjara (*terre subulcorum domini regis*). Odavde vodi u rijeku koja se zove Salnik (*uadit ad unum flumen quod uocatur Scolnuk*), gdje je međa; prelazi je (rijeku Salnik) i vodi poljem do međe u sredini Polja (*et uadit per campum ad metas in medio campi*). Odavde vodi direktno u rečeni Rakovec (*ad eundem Reconuk*)¹²⁵, gdje su međe; ovom vodom do međe pokraj Kadmija (*cadit in idem flumen vbi tenet Cadmia mete*). Odavde vodi do rijeke Lonje (*ad flumen Lana*) na mjestu gdje se razgraničuje (*conterminatur*): zemlja križara (*terris Cruciferorum*) i komitat Moravče (*comitatus Moraucha*). Potom ovom rijekom (Lonjom) ide uzvodno ka prvotnoj međi (*per eundem fluiuum uadit superius ad metam priorem*).

Neke od u darovnici navedenih lokaliteta treba pobliže objasniti, tako primjerice, f l u m e n E r a c h o u s . Pavleš¹²⁶ povezuje toponim, uz stanovit u ograđu: "... možda ima veze ...", sa selom Krečaves ("vjerojatno je pogrješno zapisano prvo slovo pa trebalo pisati Crachous iz kojeg se oblika može izvesti ime sela Krečaves"), tvrdeći da je riječ "o potoku koji se danas zove Bukovec i, kao i Erachous iz isprave, utječe u Lonju". Međutim, ova mu se hipoteza ne uklapa u daljnji opis međa srednjovjekovnog posjeda Rakovec, jer "selo Krečaves je u srednjem vijeku bilo dio posjeda Bisag (vidi npr. popis sela bisaškog imanja iz 1430. godine),¹²⁷ a ovaj ga potok obilazi sa zapadne strane te bi po tome u 13. stoljeću selo bilo na rakovečkom vlastinstvu". Sretno rješenje nalazi u daljnjem domišljanju kako je moguće "da je potok nekada imao drukčiji tok ili ga je međa dodirnula samo nakratko uz njegovo ušće u Lonju, a onda ga zaobišla". Ubikacija Erachousa/ Crachousa na mjestu današnjeg potoka Bukovca i dalje Pavlešu otežava opis međa, jer mora konstatirati kako sljedeći toponim Priscisna "podsjeća na potok Presečnu" koji je "blizu izvora potoka Bukovca, odnosno pretpostavljenoga starog potoka Krečavesi, ali bi teško došao u obzir kao međašna oznaka rakovečkoga

¹²⁵ Misli se na p o t o k Rakovec (današnji Rakovec).

¹²⁶ Pavleš, *Opisi međa ...* str. 16.

¹²⁷ Stipišić-Šamšalović: *Isprave u arhivu Jugoslavenske akademije*, u: Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije vol. 2, Zagreb 1959., str. 369.

posjeda jer međa vrlo kratko ide uz Krečaves”. Iako u fusnoti tvrdi da “ipak treba ovu mogućnost ostaviti otvorenom jer se iz srednjovjekovnih isprava rijetko može zaključiti koliko je bio dug neki dio međe”, ipak rješenje pronalazi u pretpostavci kako je prije riječ “o Mokričkom potoku koji teče uz naselje Rakovec i čini jednu od sastavnica potoka Rakovice”. Čini se kako je pretpostavka o pogrešnom čitanju točna: umjesto početnog E – vjerojatnije je C, pa onda Crachous tj. Kračov kako je ime transkribirao i Kukuljević.¹²⁸ Međutim, toponim ne treba povezivati sa selom Krečaves, jer su selo Krečaves kao dio bisaškog imanja činjenica 15. stoljeća a opis međa posjeda Rakovec pripada 13. stoljeću. Isto tako, podatak o “*hominiibus de Bikzad*” iz 1346. godine¹²⁹ ne dokazuje da je na zapadnoj međi rakovečkog posjeda 1245. “*postojao posjedovni skup koji je odjeljivao rakovečko vlastelinstvo od rijeke Lonje*”.¹³⁰ Naime, Rakovec je kao kompaktni kraljevski posjed kralj Bela IV. poklonio sinovima župana Nikole i Tome: Abram i Nikoli odnosno Tomi i Bartolu, pri tom ih apostrofirajući ne samo kao vjerne prijatelje iz mladosti te poslanike na raznim dvorovima, nego i kao i junačke borce za vrijeme tatarske najezde. Vrlo je vjerojatno u pravu Ćuk, koji drži kako su Abram i Nikola moravečki župani,¹³¹ budući da se u literaturi višekratno ističe njihova hrabrost u borbi s Tatarima, kao i utjecaj na kralja, tako npr. V. Klaić: “*Deseći se u Zagrebu vijećao je kralj (Bela IV. 1241. - op. F.P.) mnogo i s hrvatskom gospodom i velmožama, između kojih su bili najznatniji ban Dionizije, zagrebački biskup Stjepan, knez Hudina, Ivan Jaroslavljev od Okića grada, Abraham i Nikola župani od Moravča i drugi. ... Pobjeda hrvatska u Podgorju bijaše sjajna, a poraz Mongola podpun. ... Uz Aleksandra (iz plemena Abova - op. F.P.) proslavi se u bitci još hrvatski ban Dionizije, zatim knez Hudina, župani Abraham i Nikola od Moravča*”.¹³² Ili, N. Klaić: “*Nakon tatarske provale Bela IV. se odlučio na korak koji je imao neugodne posljedice za zagrebačku županiju i zagrebačkog župana. Budući da su kralju za tatarske provale načinili velike usluge tadašnji upravitelji kalničke utvrde, Filip i Detrik, on ih je nagradio posjedima u Ugarskoj, kamo su zatim pošli živjeti, a kalničku utvrdu i županat su prepustili moravečkom županu Abrahamu i njegovom bratu Nikoli. Upravo spomenuti Abraham jedan je od glavnih kraljevih savjetnika u ovom dijelu Slavonije i zato njemu treba pripisati ideju da se u komitatu Moravče organizira poseban sistem obrane. Zagorsku će cestu otad braniti oni slobodnjaci zagrebačke utvrde koji su u Moravču preostali među crkvenim i velikaškim posjedima. Tako*

¹²⁸ “... *fluvium Crachous* ...” - Kukuljević-Sakcinski, *Regesta* ... str. 150, odnosno MOL DI 33704.

¹²⁹ CD XI, str. 329.

¹³⁰ Pavleš, *Opisi međa* ... str. 16.

¹³¹ Ćuk, Juraj: *Plemeniti Križevčani do postanka križevačke županije*, *Vjesnik zemaljskog arhiva* XVIII, 1916., str. 61.

¹³² Klaić, *Povijest Hrvata I* ... str. 224, 229.

se i moravečko-glavnički komitat ili distrikt (*prema kasnijem nazivu*) izdvaja iz zagrebačke županije i dobiva posebnog župana¹³³. Kako se navedena braća, prije svega Abram, spominju kao moravečki a kasnije i kalnički župani, vrlo su vjerojatno posjed Rakovec podijelili s bliskim rođacima Tomom i Bartolom, i to na taj način da je dio rakovečkih zemalja uz njihove žup/anij/e Moravče i Kalnik¹³⁴ pripao njima a južni dio Rakovca njihovim rođacima. Od Abramova se dijela (koji je svoje sjedište očito imao u Novom Mjestu – Svetom Petru / *Wyhelzenthpeter*) kasnije postupno razvilo vlastelinstvo Bisag i plemići Bisaški, kako pretpostavlja i Csanki,¹³⁵ koji je na temelju mađarskih isprava ustvrdio (a njegove teze preveo Bösendorfer), “*da južna okolica Rakovca nije pripadala gradu, nego su tu bili posjedi nižih plemića koji su, čini se, nosili ime Rakovački. U drugoj polovici XV. stoljeća,*” nastavlja Csanky, “*zove se jedna grana Pučići (Pucity), druga Rakovački (Rako/l/noki) ili Novomeški (Ujhely), a treća Bisaški (Bikszádi); kako su koncem vladavine kralja Matije Korvina dvije potonje obitelji izumrle, prešli su svi njihovi posjedi na Pučice (1489)*”. Isto tako, u ispravi iz 1430. godine stoji “*Jaurini 7. VI. 1430. Sigismundus rex Capitulo Chasmensi mandat ut Nicolaum et Georgium, filios Emerici de Bykzaad, ac Nicolaum et Georgium, pronepotes comitis Abrahae de Zenthpeter alias de Chehy, in dominium possessionum Bykzaad, Radowissche, Dolgiworch, Prylak, Tharnasowcz, Brezthech, Myrkowcz, Keleminowcz, Vydowcz, Horvatinowcz, Praschnyak, Trobyncz, Zenthpeter, Krethafalwa ...*”¹³⁶ Da su pak južni dijelovi posjeda pripali Bartolu i Tomi, dokazuju kasnije kupnje dijelova posjeda Gostović od strane Bartola i njegovih sinova, tako npr. “*1268. prije 13. oktobra Bela kralj ugarski i hrvatski dosuđuje zemlju Gostović Abrahamu itd. sinovima župana Bartola ... Abraam, Bartholomeum et Dominicum filios comitis Bartholomei ... terre Guztowig(?) ...*”¹³⁷. Dakle, pretpostaviti je da u 13. st. nije postojao ni *castrum Bikzaad*¹³⁸, kao ni selo *Kretafalva*, te potok takva imena valja tražiti na drugom mjestu. Jedini toponim koji se topografski nàdaje kao vrlo vjerojatan jest potok današnjeg imena *K r a č e v a c* (ime dobio po istoimenom selu a koje se i g. 1517. zvalo također *Crachowcz*¹³⁹), koji u rijeku Lonju utječe

¹³³ Klaić, Nada: *Povijest Zagreba*, Zagreb, 1982., str. 27.

¹³⁴ Riječ je o Malom Kalniku: “*terra minor Kemluk ... Nicolaus et Abram comites respondententes, ipsam terram a Philippo et Detrico comitibus emisse coram domino rege precio pleniter persoluta se asseruerunt, alicuius contradiccionis impedim(ento) tunc non obstante ...*” - CD IV, str. 343-4.

¹³⁵ Csanki, *Körösmegye ...* S. 6 odnosno Bösendorfer, Josip: *Crtice iz slavonske povijesti*, Osijek 1910., str. 68.

¹³⁶ Stipišić-Šamšalović, *Isprave u arhivu ...* str. 369.

¹³⁷ CD V, str. 476.

¹³⁸ Jedan od dodatnih argumenata za ovu tezu jest i nepostojanje bisaške crkve u prvom popisu župa iz g. 1334.

¹³⁹ Adamček-Kampuš, *Popisi ...* str. 98.

kod sela Čret Bisaški. Osim imena (*Crachous* vs. *Crachowcz*) i njegovo ušće u rijeku Lonju najbolje odgovara prvoj međi (*prima meta*) od koje međa ide dolinom (*ad unam uallem*), zatim ovom dolinom na brdo (*superius ad unum berch*) a onda se ovim brdom spušta u dolinu gdje je bukova šuma (*inferius ad unam uallem, in arboribus byk*). Ovom dolinom do malog potočića (*ad paruum riuulum*) od kojeg vodi k rječici zvanoj Presečno (*ad unum flumen quod dicitur Priscisna*), koju prelazi (*vbi transit*). Iz navedenog je očividno kako je riječ o sjevernoj granici srednjovjekovnog posjeda Rokonuc (Rakovec), dok je zapadna granica, kao što ćemo kasnije vidjeti bila rijeka Lonja.

Kao i s potokom *Erahous* Pavlešu¹⁴⁰ opis rakovečkih međa otežava i potok *R o d o w i s s a* koji povezuje sa selom Radoišćem ustvrđujući kako bi “*ovdje bio isti slučaj kao i kod potoka i sela Krečavesi, gdje je selo dalo ime potoku*”. Međutim, nastavlja Pavleš, “*danas se potok koji teče kroz Radojišće, zove Salnik, ali se potok ovakva imena ne spominje na sjevernoj, nego na južnoj granici posjeda Rakovec te se ne može raditi o današnjem Salniku*”. Isto tako, Pavleša muči što “*selo Radojišće u srednjem je vijeku pripadalo pod vlastelinstvo Bisag, ali se selo istog imena spominje i na rakovečkom posjedu*”, tako da se pita “*da li se u obama slučajevima radi o istom selu ili je na rakovečkom vlastelinstvu postojalo drugo selo istog imena*”, nalazeći kao i u prethodnom primjeru rješenje kako je i to moguće “*jer je ponekad više sela ili posjeda uz neki potok nosilo isto ime*”. Na koncu dvoji “*da li bi dio prostora današnjeg sela Radojišća trebalo uključiti u rakovečko vlastelinstvo ili ne*”. Činjenice su, međutim, sljedeće: potok koji danas teče kroz selo Radoišće nije se nikad zvao Salnik, nego Radoišće ili, u današnjoj katastarskoj karti, Cukovec i taj se potok kod sela Donje Dvorišće spaja s potokom Salnikom, koji pak izvire u blizini istoimenog sela i tek od ovog spajanja daljnji tok nosi ime Salnik – danas, baš kao i u srednjem vijeku. Glede sela Radoišće: ono je u srednjem vijeku pripadalo bisaškom vlastelinstvu¹⁴¹ ali je sigurno za vladavine Jurja Brandenburškog (ili još od korvinskog doba, što je nepotvrđeno) potpalo pod Rakovec. Tako se, kao rakovečka pripadnost, spominje u darovnici Vladislava Jageloviča Jurju Brandenburškom iz 1510., zatim 1520., također kao rakovečka pripadnost, podijeljeno na gornje i donje (*possessio Radoische superior et inferior ad castrum Rokonok pertinens Petro literato de Hozyweghy*¹⁴²), a potom i u *Popisima: 1533. RADOYSCHÉ relicte Hozyweghy fl. 4; 1543. RADOYSCHÉ Nicolai Hozweghy fl.*

¹⁴⁰ Pavleš, *Opisi međa ...* str. 16.

¹⁴¹ Tako godine 1430. “... *in dominium possessionum Bykzaad, Radowissche ...*” – Stipišić-Šamšalović: *Isprave u arhivu Jugoslavenske akademije* u: Zbornik Historijskog instituta JA, br. 5. Zagreb, 1963., str. 369.

¹⁴² Oficijal Jurja Brandenburškog (*Petrus litteratus de Hozywegh, officiales Georgii, marchionis Brandenburgensis* - Stipišić-Šamšalović, *Isprave u arhivu ...*, str. 556.

3; 1554. *RADOYSCHÉ Nicolai Hozweghy 3*; da bi ga zatim Turci opustošili, te u Popisima godine 1570. nalazimo zabilježeno: *RADOYSCHÉ Nicolai Hozweghy per hostes Thurcas omnino desertum*¹⁴³. Zrinski ga 1618. naseljavaju te je u Urbaru iz 1630. popisano kao novo naselje (*nova colonia*). Kasnije se, kao selo naseljeno vlaškim slobodnjacima (*villa Valachorum libertinorum*) i rakovečka pripadnost spominje g. 1709., 1716., 1750., 1755. i 1778.

Dvojbeno je i ubikacija zemlje Dulepske (*terra Dublychka*), koja nije – kako su neki smatrali – posjed uz istoimeno selo, nego pod njim a na temelju opisa međa¹⁴⁴ valja razumijevati kasnije posjede Pogančec i Preseka.¹⁴⁵

Za lokalitet *m a g n a D u b l u z c a* znamo iz navedenog opisa međa zemlje Dulepske da je riječ o “izvoru potoka koji se pučki zove Velika Dulepska” (*rivuli a fonte qui vulgariter Welika Dulypchka nuncupatur*).

Za ime susjeda-plemića *P e t r a* znamo također iz opisa međa zemlje Dulepske da nije riječ o Petrovoj nego *P e t k o v o j* zemlji, od “čijih je triju rodova izuzeta zemlja Dulepska” (*terra trium generum eiusdem Petkonis*).

Lokalitet *C a m p o* je zemlja, oranica (*terra arabilis*) prema jugu zvana *Polje* (kako se i danas zove), koja je g. 1709. bila veličine jugera circa 50 a g. 1755. 30 jugera drugoklasne zemlje¹⁴⁶.

Ime lokaliteta *C a d m i a* možemo prevesti kao “kamen, iz kojega se mēdo (mjed, op. F.P.) *napravlja*”¹⁴⁷ odnosno kao *rudnik*,¹⁴⁸ te je najvjerojatnije riječ o lokalitetu zvanom kasnije *r u d i n e G o č k i* pokraj Negovca i Peskovca.

¹⁴³ Adamček-Kampuš, *Popisi ...*

¹⁴⁴ CD IV, str. 242.

¹⁴⁵ Pri opisu međa Buturac (*Vrbovec ...* str. 140) navodi da je riječ o posjedu “uz istoimenu rijeku, koji je kasnije pripojen rakovečkoj gospoštiji” odnosno kod sela Dulepske da su “potok i plemićki posjed Dulepska zabilježeni u dokumentima 1244. i kasnije često puta” te da je “manji dio tog posjeda pripadao gospoštiji Rakovec, a veći dio plemićima koji se često izmjenjuju”, dok Čuk (Čuk, *Plemeniti ...* str. 55) piše da “Petkovo dobro Dulepska ne odgovara možda današnjem selu Dulepskoj, već kako se vidi po međama, koje idu sve do zemalja kalničkih na potoku Velikoj i Jakšina posjeda na istome potoku, imao se pod pod Petkovom Dulepskom razumijevati Pogančec i Preseka.” Na temelju međa (izvor Velike Dulepske, zemlje plemića Petkona, izvor Male Dulepske, zemlje grada Rakovca, zemlje grada Kalnika i njegovih jobagiona, zemlje plemića Vida i Vukine, izvor rijeke Velike te zemlje kraljevskih svinjara), čini se, kako je u pravu Čuk. Ono što u rečeno naoko unosi zabunu jest “zemlja kraljevskih svinjara”, koja se nalazila južno od današnjeg sela Dulepske. Međutim, iz opisa međa u ispravi datiranoj g. 1261. (CD IV, str. 242) proizlazi kako je riječ o drugoj zemlji kraljevskih svinjara - onoj na potoku Kamešnici. Osim toga, u ispravi iz g. 1412. (MOL, DL 35389) posjed uz selo Dulepsku naziva se Donja Dulepska (*Felsedulebzka*): očito u svrhu razlikovanja od posjeda u gornjem toku potoka Dulepske, spomenutog g. 1244.

¹⁴⁶ KAZ, *Acta capit.saec. XVIII* fasc. 3 odnosno Arhiv HAZU, II-d 152.

¹⁴⁷ Belostenec, *Gazophylacium ...* str. 201.

¹⁴⁸ *Lexicon latinitatis medii aevi iugoslaviae I*, Zagreb, 1973., str. 147

Iz drugih je dokumenata moguće locirati još pokoju među, tako primjerice cestu koja vodi od sv. Mihovila u Zagreb (*magna via a sancto Michaele uadit Zagrabiam*) a koja rakovečki posjed odvaja od kalničkog (*ubi terra castris de Rokonuk terminatur et terra castris de Kemluk exoritur*) odnosno izvor Mala Dulepska (*minus Dulyphka*) koji odvaja zemlju grada-tvrđe Rakovec (*terram castris de Rokonuk*) od zemlje Dulepske¹⁴⁹.

Iz svega je rečenog moguće otprilike odrediti navedene lokalitete i na taj način približno locirati međe posjeda: Gospoštija Rakovec očividno se prostirala između zemalja grada-tvrđe Kalnika (Veliki Kalnik), drugog Kalnika (Mali Kalnik), zemlje Dulepske, posjeda podložnika križevačke županije, posjeda Gostović, zemlje kraljevskih svinjara te zemlje križarâ templarâ (Božjakovina) i žup(anij)e Moravče.

Međakš posjeda bili su: rijeka Lonja kod utoka potoka Erachous (najvjerojatnije današnji Kračovec), potok Presečno na mjestu gdje u nj utječe manji potok, potok Radoišće, put i velika cesta, dolina Suha Dulepska, potok Velika Dulepska, potok Salnik te polje kod mjesta Cadmia, rijeka Lonja uzvodno do prvotne međe tj. rijeka Lonja kod utoka potoka Erachous (Kračovec).

Castrum Rokonuk utemeljen je, dakle, u okviru sistema kastrova na vojničkoj cesti zvanoj još i cesta kralja Kolomana, kao jedna od točaka zaštite jedne trase te najvažnije slavonske srednjovjekovne prometnice koja je spajala Panoniju s Jadranom. Ovaj obrambeni kastrum s okolišnom zemljom (*terra*) postaje *comitatus castris* kojim, u ime bana, kralja ili hercega, upravlja *comes*. Vremenom je vlastelinstvo okupilo oko sebe obližnje posjede, tako da u korvinsko doba (konac XV. st.) doseže svoj vrhunac i opseže cjelokupnu vrbovečku provinciju te vilikate Preseku, St. Dijaneš i Pogančec. Tijekom XIV. st. u predgrađu se, zahvaljujući spomenutoj prometnici te povezanosti s Medvedgradom, trgovalo i sajmovalo te tako postupno razvilo i trgovište (*oppidum*). Zahvaljujući gradu-tvrđi, prostranoj gospoštiji i razvijenom trgovištu, Rakovec postaje centrom mjesto okolice. Polovicom 16 st. Turci razaraju trgovište, te ono g. 1554. broji svega još 15 dimova (g. 1500. – 115!). Poslije Sisačke bitke (1593.) prestaju turske provala prema vrbovečko-rakovečkom kraju te prestankom izravne turske opasnosti rakovečka trasa srednjovjekovne Kolomanove ceste gubi, a vrbovečka trasa dobiva, na važnosti te središnjim mjestom okolice postupno postaje Vrbovec.

¹⁴⁹ CD IV doc. 211. p. 241-243

RAKOVEC (ROKONUK) AS THE CENTRAL ESTATE IN THE COUNTRYSIDE

By Franjo Pajur, Zagreb – Gradišće

Summary

Castrum Rokonuk was established as one of the defence points in the castrum system along one of the routes of the most important medieval Slavonian traffic direction connecting Pannonia with the Adriatic Sea, the military road also known as King Koloman's Road. The following facts were the most important in choosing the specific location: 1) adequate distance from Križevci and Zagreb (each at an approximate half-way distance), 2) available source of drinking water, the medieval product of strategic importance, 3) avoiding the swampy area southwest of Vrbovec. This defence castrum with the nearby area became comitatus castris (terra Rokonuc) ruled by the district perfect in the name of the ban, duke or king; for example, in 1244 it was Vognislav. In 1245 Bela the IVth presented the estate as a gift to Abram and Nikola, i.e. to Toma and Bartol, sons of the district perfects Nikola and Toma, and their descendants went under the adjective surname of Rakovečki (de Rokonok). During the 14th century the market town (oppidum) was developed in the outskirts, and the estate, together with the town, became the property of the Medvedgrad estate-owners. Owing to the described significant traffic direction, as well as to the connections with Medvedgrad, Rakovec became the central estate in the area and gradually brought together the nearby estates: land of the king's swine-herds called Lonja, Dulepska land, and Vrbovec. In the middle of the 16th century the Turks destroyed the market town and in 1554 only 15 homes remained (in 1500 the number was 115!). When direct danger from the Turks ceased, as well as detachment from Medvedgrad, the importance of the medieval Koloman's road Rakovec track decreases, the Vrbovec direction gains in importance, and gradually Vrbovec becomes the central place in the area.

Key words: Rakovec; castrum, terra, oppidum; middle ages